

JAV LIETUVIŲ ŠVIETIMO, SAVIŠVIETOS IR SKAITYMO KLAUSIMAI IŠEIVIJOS PERIODIKOJE (IKI 1904 M.)

Remigijus Misiūnas | Vilniaus universiteto Knygotyros
ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-0513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: remigijus.misiunas@kf.vu.lt

Švietimas ir savišvietą yra vienos esminių knygų leidybos plėtros sąlygų. Švietimo, savišvietos, skaitymo temos buvo aktualios įvairiuose JAV lietuvių išėivijos laikraščiuose. Peržiūrėjus beveik 20 įvairios apimties išėivijų periodikos leidinių komplektų, galima teigti, kad XIX a. pabaigoje JAV pradėjo formuotis vaikų ir suaugusiųjų švietimo struktūros, atsirado institucijos, rėmusios aukštojo išsilavinimo siekį. Visa tai tiesiogiai ar netiesiogiai siejosi su leidyba. Kartu pradėjo klostytis ir savišvietos tradicijos, nuolat augo spaudos, kaip pagrindinio jos šaltinio, reikšmė, didėjo skaityti išmokusių išėivijų skaičius. Taip gausėjo spaudos skaitytojų bei pirkėjų, formavosi leidybos santykis su švietimo įstaigomis. Straipsnyje analizuojami šie ir kiti su tuo susiję klausimai (tuo metu besiformavusių išėivijos politinių dešinėsios ir kairiosios srovių požiūriai į švietimą ir savišvietą, ypač skaitymą). Nagrinėjama, kaip šios politinės srovės išnaudojo švietimą ir savišvietą savo ideologijos plėtrai pasitelkdamos leidybą ir taip plėsdamos jos repertuarą bei kiekybinius rodiklius.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *leidyba, lietuvių išėivija JAV, knyga, periodika, švietimas, savišvietą, skaitymas.*

Tautos galybė esti žmonėse, tačiau žmonės yra galingi ne savo raumenimis, bet inteligencija, jų galybė esti tautiškoje sąžinėje ir išmanyme savų reikalų. Tauta, iš tamsunų sudėta, devynioliktame amžiuje yra nepajėgi. Užtaigi pirmąją užduotimi mūsų apszvietunų turi būti iszgelbėjimas žmonių iš tamsybės pragaro, iszliuosavimas jų iš prietarų pančių, o ta užduotis tikrai per apszvietą yra pasiekama. Bet kaip tą apszvietą galimą paplatinti tarp mūsų žmonių?

Plymouth, Pa. 15 d. Rugsėjo. *Vienybė lietuvininkų*, 1891, rugs. 16

Bet kaip? – vienas kertinių klausimų, keltų lietuviškos spaudos nuo jos atsiradimo XIX a. pabaigoje, įskaitant ir išveiviską JAV, ir požiūris į atsakymus dažnai kelė nesantaiką tarp XIX a. pabaigoje išveivijoje pradėjusių formuotis ideologinių srovių – dešiniųjų (katalikų) ir kairiųjų (laisvamanių, o veikiai ir socialistų).

Švietimas, jo poreikiai, o ir savišvieta – vienos svarbiausių knygų leidybos atramų, palaikančių ir užtikrinančių jos gyvastį. Knygų leidyba vystosi tenkindama švietimo sistemos leidybinius poreikius, o išsilavinę, skaitymo įgūdžių įgavę švietimo sistemos auklėtiniai tampa leidybinės produkcijos skaitytojais ir pirkėjais. Ši aksioma tinka ir išveivų knygų leidybai JAV, neišskiriant ir vadinamosios pirmosios bangos, kurios pradžia skaičiuojama nuo XIX a. 7–8 dešimtmečio.

Lietuvių išveivija JAV istoriškai pasižymėjo veržimusi į švietimą. Šios temos tyrimuose ne sykį nurodyti įvairūs duomenys apie menką pirmosios bangos emigrantų iš Lietuvos raštingumą. Sakysim, Stasys Michelsonas pateikė JAV imigracijos statistikos duomenis, jog iš 252 594 į JAV prieš Pirmąjį pasaulinį karą atvykusių lietuvių 117 166 nemokėjo rašyti ir skaityti¹, tačiau vėliau daug jų įvairių švietimo ir savišvietos formų dėka įgijo vienokį ar kitokį išsilavinimą ir ypač stengėsi, kad jų vaikai gautų kuo geresnį. Tas pats S. Michelsonas cituoja vieno amerikiečių švietimo specialistų teiginį, kad lietuviai demonstravo išskirtinį veržimąsi į švietimą, nulemtą carinės Rusijos suvaržymų ir radusį palankias sąlygas JAV.

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos su tuo galima sutikti. Tačiau pirmieji JAV išveivijos istorijos dešimtmečiai švietimo požiūriu buvo gana sudėtingi ir tai atsiliepė išveivijos leidybos raidai. Šio straipsnio tikslas – remiantis to meto lietuvių periodika išanalizuoti švietimo ir savišvietos situaciją išveivijoje JAV iki 1904 m. ir įvertinti šių reiškinių įtaką leidybai². Buvo išsikelti uždaviniai ištirti išveivijos pastangas steigti savo vaikų ir suaugusiųjų švietimo institucijas, išanalizuoti savišvietos situaciją, spaudos vietą skatinant švietimą ir savišvietą ir švietimo bei savišvietos plėtos svarbą leidybos raidai.

Kalbant apie temos iširtumą pažymėtina, kad nors švietimo tyrimams įvairių tyrinėtojų darbuose (S. Michelsono „Lietuvių išveivija Amerikoje 1868–1961 m.“; Bostonas, 1962); Antano Kučo „Amerikos lietuvių istorija“, Bostonas, 1971; Alfonso Eidinto „Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža“, Vilnius, 1993), Davido Fainhauzo „Lithuanians in multi-ethnic Chicago until world war II; Chicago, 1977; Antano Ambrose „Chicagos lietuvių istorija“, Chicago, 1967) skiriama vietos, tačiau daugiausia dėmesio sulaukė

1 MICHELSONAS, Stasys. *Lietuvių išveivija Amerikoje (1868–1961)*. South Boston, 1961, p. 150.

Karikatūra laikraštyje „Nauja draugija“ (1898) su prieriašu: „Kaip bažnytinėse mokslainėse „krikscioniszka mokslą“ įkvepia“. Šalia redakcijos komentaras: „Prižiūrėkite, kad jusu vaikai neskaitytu knygų arba laikraszczių prieszingų szventam tikėjimui. Bedieviszkos knygos ir laikraszcziai užmusza tikėjimą.“

klestėjimo laikotarpis pirmoje XX a. pusėje, o apie ištakas iki 1904 m. užsime-nama nedaug, paprastai konstatuojant tik vienus ar kitus faktus (pirmųjų mo-kyklų įkūrimą, institucijų dėmesį švietimui ir kt.). Fragmentiškų duomenų apie šio laikotarpio situaciją galima rasti lituanistinį ugdymą išėivijoje tyrusių Jono Dautaro ir Kęstučio Pečkaus darbuose. Tad pagrindiniu šaltiniu kol kas lieka to meto lietuvių išėivių periodika³. Iki 1904 m. JAV ilgiau ar trumpiau buvo leista apie 100 lietuviškų laikraščių, tačiau Lietuvoje šiuo metu prieinama tik apie dvi dešimtys įvairios apimties laikraščių komplektų, dažnai nepilnų. Jie buvo peržiūrėti kaupiant medžiagą apie išėivijos leidybą ir panaudoti šiame straipsnyje.

Pradedant jau pirmaisiais JAV pasirodžiusiais laikraščiais, regimas dėmesys švietimui, o apie 1890 m. pastebimas publikacijų, analizavusių išėivijos gyve-nimo problemas, gausėjimas. Tarp kitų svarbių išėivių būklės gerėjimui pro-blemų sprendimų minimi švietimas ir savišvieta. Daugėjo ir publikacijų, skirtų vien švietimo, savišvietos ar atskirų jos aspektų, ypač skaitymo, problematikai (Aleksandro Burbos, Jono Šliūpo, Antano Kaupo ir kt.), apie tai dažnai rašyta korespondencijose iš lietuvių kolonijų (kolonijomis tuo metu buvo įprasta va-dinti lietuvių telkinius įvairiose JAV vietovėse).

Dauguma lietuvių emigravo į JAV iš Rusijos valdytos Lietuvos dalies, kur galimybės įgyti švietimą buvo menkos. Naujoje šalyje, be kitų dalykų, jie rado ir visiškai skirtingą švietimo sistemą. Ši skaičiavo jau antrą šimtmetį ir buvo pasiekusi aukštą lygį, kokio reikalavo sparti šalies raida, ypač industrializacija. Švietimo sistemos plėtotojai JAV perėmė geriausią europiečių patirtį, ypač Prūsijos (tuo metu buvo populiarus teiginys, kad jai pergalę 1870 m. kare su Prancūzija užtikrino vokiečiai – pradinės mokyklos mokytojas). XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje 31 šalies valstijoje galiojo privalomo 8–14 metų vaikų mokymo įstatymas, plėtėsi valstybinių, arba viešųjų, mokyklų tinklas, šalia jų atsirado ir daugėjo paprastųjų mokyklų. Šias mokyklas, paskatintas to, kad valstybinių mokyklų programose nebuvo tikybos, kūrė tautinės bendruomenės (vokiečiai, prancūzai, airiai, lenkai ir kiti; jose daugiausia mokytojų vienuolės), be to, tautinių bendruomenių pastangomis atsirado ir ėmė vystytis sekmadieninių mokyklų tradicija.

Nemažas dėmesys JAV skirtas ir suaugusiųjų švietimui. Miestų administracijos arba pačios kurdavo, arba materialiai remdavo vakarines mokyklas ir iš dalies kontroliuodavo jų mokymo programą bei literatūrą, be kitų dalykų sudarydamos sąlygas ir gimtosios kalbos mokymui (mokėdavo algas mokytojams, prireikus apmokėdavo mokytojams, dirbusiems su nemokančiais anglų kalbos mokiniais, talkinusių vertėjų paslaugas).

Išėjimams buvo aktualus ir vaikų, ir suaugusiųjų švietimas, ir jo svarbą analizuojančių straipsnių, kaip minėta, ėmė rodytis kone nuo pat periodikos leidybos pradžios. Juos rašė ir išėjviai, ir Europos lietuviai, pavyzdžiui, 1887 m. 5/6-ame „Lietuwiszkojo balso“ numeryje buvo įdėtas Antano Krikščiukaičio-Aišbės straipsnis „Kam reikalingas mokslas“. Jame buvo įvardyta nemažai švietimo reikalingumo priežasčių, kurias vėliau kartojo kiti autoriai. Tarp jų galima išskirti ir bendras (pavyzdžiui, kad be švietimo neįmanoma pažanga, be jo nebūtų *nei pabriku, nei maszinu, ka mes pasinaudojame uždarbiaudami ant duonos, ant galo juk nebutu nei tokiu laivu, ką mus pervežė per mares...*⁴), ir susijusias su konkrečia nauda žmogui – *protas apsiszveistu ir duszia padoryn eitų*⁵ (išnaikintų

2 1904 metai pasirinkti kaip tam tikra sąlyginė riba išėjvijos leidybos raidoje: jai įtakos turėjo spaudos draudimas Lietuvoje, po jo panaikinimo įvyko tam tikrų pokyčių ir išėjvijos leidyboje; be to, po 1904 m., ypač dėl 1905–1907 m. įvykių Rusijoje, į JAV emigravo nemažai jų dalyvių, kurie įsitraukė ir į visuomeninius kultūrinius išėjvijos procesus, gerokai juos paskatindami; ne vieno to meto išėjvio atsiminimuose galima rasti paminėjimų, kad tuo metu išėjvija sparčiai keitėsi naujų atvykėlių dėka.

3 Kaip minėta, šis straipsnis atspindi tam tikrą išėjvių leidybos JAV iki 1904 m. būklę, į vėlesnius tyrimus bus įtraukti ir duomenys iš to meto knygų, amžininkų paskelbtų lietuvių išėjvijos istorijos darbų bei atsiminimų.

4 J. S. Reikia mums mokslainiu. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, bal. 30.

5 BAISUSIS BARZDOCZIUS [ŠLIUPAS, Jonas]. Szis-tas isz gyvenimo lietuviu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, geg. 7.

girtuokliavimą ir palaidą gyvenimo būdą), padėtų gauti gerą darbą ar pradėti savo verslą⁶ (šiuo atveju ypač akcentuotas anglų kalbos mokėjimas, esą, be jos išeiviai *nei cento* neverti⁷); ir su pareiga tėvynei (girdi, mokyklų steigimas taip pat prisidėtų prie tėvynainių išvadavimo iš carizmo Lietuvoje⁸) bei svarba tautos įvaizdžiui (kartota, kad švietimas padėtų *pakelti* lietuvių vardą kitataučių akyse⁹).

Apskritai nedaug trūko, kad išsilavinimas, mokėjimas skaityti būtų tapęs leidimu į JAV: 1897 m. šalies kongresas buvo priėmęs pataisytą emigracijos įstatymo variantą, numačiusį neįleisti į šalį nemokančių skaityti ir rašyti anglų arba savo gimtąja kalba (kitaip tariant, nesugebančių perskaityti 20–25 žodžių iš JAV konstitucijos anglų ar kita kalba ir parašyti, ką perskaitė; beje, neraštingos mokančių skaityti žmonos galėjo būti įleidžiamos)¹⁰, tačiau „išgelbėjo“ prezidentas S. G. Clevelandas, vetavęs įstatymą ir, be kitų dalykų, pareiškęs, kad JAV geriau įleisti 100 000 beraščių nei vieną pavojingą *agitatorių ir neprietelių visokios valdžios*, galintį pridaryti daugiau žalos nei tūkstantis sunkiai dirbančių ir negalvojančių apie santvarkos pakeitimą emigrantų¹¹.

Švietimo klausimas aštrėjo ir išeivijos, ypač JAV gimusio jaunimo, amerikonejimo ir net kai kurių išeivijos lyderių pesimizmo šiuo atžvilgiu akivaizdoje (sakysim, 1896 m. „Tėvynei“ paskelbus prognozę, jog lietuviai neišvengiamai suamerikonės pamiršdami tėvynę ir jos reikalus, Simono Daukanto draugija paskelbė protestą, kur pasiremmdama tautų, išlaikiusių tautinį identitetą JAV – prancūzų, čekų, vokiečių ir kt., pavyzdžiu teigė, jog taip galėjo nutikti tik *per tamsumą, kvailumą ir nesirūpinimą apie apszvietimą jaunuomenės!*¹²).

Ko gero, A. Burba pirmasis 1890 m. paviešino, jei taip galima pavadinti, išeivijos švietimo programą: anot jo, net mažiausiose lietuvių susitelkimo vietose reikėjo savaitgaliais rengti susirinkimus ir juose skaityti lietuviškus laikraščius bei *naudingas* knygas, taip pat rengti pamokas beraščiams ir tai turėjo būti lietuviškos parapijos, o kur jos nebuvo – kokios nors draugijos (ar kelių, jei buvo) uždavinys. Parapija, A. Burbos manymu, įsteigus pradinę mokyklą, turėjo užtikrinti, kad joje, be tikybinių dalykų, būtų mokoma istorijos, geografijos, kitų dalykų ir kad ji būtų *tikrai tautiszka, idant paaugę neatsižadėtų savo tėvynės ir kalbos. Mokslainė turi būti židiniu lietuvių tautai*. A. Burbos nuomone, švietimo reikalais privalėjo rūpintis *Susivienijimas visų lietuvių Amerikoje*, įskaitant ir vadovėlių leidybą¹³.

Tuo metu išeivių knygų leidyba dar žengė pirmuosius žingsnius. Pradedant 1874 m., kai pasirodė pirma lietuviška knyga JAV, leidybos plėtra buvo lėta, per pirmą dešimtmetį iki 1885 m. pasirodydavo viena–keturios knygos¹⁴. 1886 m. pastebimas ryškus šuolis – tais metais išleista 20 knygų ir, išskyrus 1889 m., kai

pasirodė devynios, panašūs rodikliai išliko iki 1892 metų. 1893 m. vėl matomas naujas šuolis kone iki 30 knygų (tais metais išleistos 29 knygos); po trejų metų knygų skaičius viršijo trisdešimt, o dar po metų (1897 m.) – keturias dešimtis. Augimas matomas ir įžengus į XX a.: nors 1903 m. užfiksuotos 47 JAV išleistos lietuviškos knygos, kitais metais jų skaičius svyravo tarp daugiau kaip 50 ir 80, o 1904 m. sudarė 104. Leidybos plėtra buvo susijusi su išeivijoje prasidėjusiais ir plitusiai visuomeniniais, organizaciniais ir kultūriniais procesais. Sparčiai steigėsi lietuviškos parapijos, kūrėsi ir plito įvairios draugijos, pirmiausia šalpos, įskaitant ir mėginusias apimti visus išeivius. Iš jų pirmiausia minėtinas 1886 m. įsteigtas Susivienijimas lietuvių Amerikoje (SLA) ir nuo jo po skilimo 1901 m. atsiskyręs Susivienijimas lietuvių Rymo katalikų Amerikoje. Ne viena draugija išitraukė į leidybą arba ji buvo jos veiklos prioritetas (pirmiausia minėtina Lietuvių mokslo draugija, veikusi 1889–1896 m.; 1896 m. įkurta Tėvynės mylėtojų draugija), taip pat knygas leido privatūs asmenys ir įvairūs kiti leidėjai. Tačiau leidybos branduolį sudarė tie, kurie turėjo spaustuves, leido periodinius leidinius, knygas ir jomis prekiaavo, taip pat užsiėmė kitais verslais (Juozo Paukščio „Wienybe lietuwninku“, Antano Olšausko „Lietuva“, Dominyko T. Bačkausko „Saulė“ ir kt.). Galima teigti, kad jų leidybinei veiklai įtakos turėjo ir komerciniai, ir visuomeniniai ideologiniai grupių, kuriems jie priklausė, siekiai. Pastarieji siejosi ir su išeivių švietimo bei savišvietos plėtra. Sparti

6 Anot „Garso Amerikos lietuvių“ be išsilavinimo, „suvis yra apsinkintas <...> mus gyvenimas szioje žemėje“ (žr.: [Skelbimas]. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1894, gruod. 4.)

7 Wakarines mokslaines. *Lietuva*, 1895, rugs. 28.

8 J. S. Reikaluose lietuviskos mokslavietes Amerikoje. *Vienybė lietuwninkų*, 1890, birž. 18.

9 [Skelbimas]. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1894, gruod. 4.

10 Plymouth, Pa., 28 vasario. *Vienybė lietuwninkų*, 1897, vas. 29.

11 Isz Kitur. *Vienybė lietuwninkų*, 1897, kovo 10.

12 Ypač akcentuotas Čikagos čekų pavyzdys: šie leido kelis laikraščius, turėjo mokyklų, bažnyčių, teatrų, salių renginiams ir jų metu bendravo čekiškai, o ne angliškai, kaip dažnai tai darė lietuviai, dorai nemokėdami kalbos ir, raginami aukoti švietimui, apeliuojantys, kad to *reikalauja dabartinės aplinkybės! Apszvietimo nuo mus reika-*

lauja užduotis Lietuvos ir lietuvių. Apszvietimo nuo mus reikalauja ir pats Dievas, kurs prisako mums, idant dorybomis ir apszvietimu eitume nuolatai vis augsztytyn ir tolyn! Dar pabrėžta (1896 m.!), jog *dabartinis krutėjimas žmonijos ant mūsų pasaulės rodo mums, kad ne per toli yra tas laikas, kuria-me ir Lietuva apturės liuositybę!* (žr.: Protestas ir atsiliepiamas prie visų lietuviu. *Lietuva*, 1896, kovo 14). Kaip priemonė nuo vaikų nutautėjimo matytas vaikų patriotinių draugijų steigimas (žr.: Plymouth, Pa. 21 d. Lapkričio. *Vienybė lietuwninkų*, 1893, lapkr. 22), bet težinoma viena, įsteigta kun. A. Burbos.

13 Apie lietuvių (Kalba kun. A. Burbos, laikyta susirinkime Baltimorės „Liet. Mokslo Draugystės“, 31 d. liepos m. š. m.). *Vienybė lietuwninkų*, 1890, rugp. 13.

14 Čia ir toliau informacija apie lietuviškų knygų leidybos JAV statistiką pateikiama iš įvairių autoriaus surinktų bibliografijos šaltinių.

ideologinė diferenciacija išėivijoje atsiliepė ir švietimo, ir savišvietos plėtos pa-
stangoms, galima įžvelgti abiejų srovių nekoordinuotus veiksmus rūpinantis
tiek vaikų, tiek suaugusiųjų švietimu.

VAIKŲ ŠVIETIMAS

Dėmesys vaikų lavinimui ėmė augti XIX 9 deš. pabaigoje, kai ne-
mažas skaičius JAV gimusių vaikų pasiekė mokyklinį amžių. Vieną pirmųjų
publikacijų vaikų švietimo klausimu paskelbė „Saulė“ 1889 m., teigdama, kad
lietuviai, skirtingai nei kitų tautų išėiviai, mažai juo rūpinasi ir abejoja, ar leis-
tų vaikus mokyti lietuviškai, nes tai *negarbė*. Laikraštis ragino leisti vaikus į
parapines mokyklas, kad išmuktų skaityti lietuviškai ir įgytų religinius pagrindus,
bei teigė, kad norintys geresnio vaikų išsilavinimo, gali juos vėliau leisti į
valstybines mokyklas, sykiu stengdamiesi, kad šie išlaikytų lietuvių kalbą (kal-
bėdami su jais namie lietuviškai, skaitydami lietuvišką spaudą ir pratindami
prie to vaikus)¹⁵.

Bėgant metams aiškėjo, kad Lietuvoje religinėje aplinkoje augę tėvai buvo
neigiamai nusiteikę valstybinių mokyklų atžvilgiu (girdi, jose *tik apie szunis ir
kates iszmokina*¹⁶; apskritai dažnas manė, jog nieko daugiau nereikia, tik darbo
ir *duonos kqsnelio*, ir išlaikydavo į JAV atsineštą nusiteikimą, kad mokslas žmo-
gaus protą *isz kelio vedqs, tikėjima dildqs, dorq gaiszinqs*¹⁷, neleisdavo vaikų net ir
valstijose, kur mokyklų lankymas buvo privalomas, pavyzdžiui, Illinojuje, slėp-
davo juos nuo valdininkų¹⁸. Nenuostabu, kad jau XIX a. 9 deš. pabaigoje val-
stybines mokyklas lanę vaikai buvo retenybė, apie kurią vertėjo skelbti spau-
doje, kaip kad Mahanoy City gyvenęs penkiolikmetis Jonas Zeblackas, kuris,
kad ir mokėsi angliškai, „Saulės“ redaktoriui atsakinėjo lietuviškai klausiamas
apie geografiją, fiziką, aritmetiką bei kitus mokslus ir visoje kolonijoje vienin-
telis juos išmanė¹⁹. Dalis tėvų siuntė vaikus į kitataučių parapines mokyklas:
airių ir ypač lenkų (nereikia pamiršti, kad daug lietuvių, stokodami nuotakų
lietuvaicių, vesdavo kitatautes, dažnai lenkes ir šeimos kalba tapdavo lenkų).
Be to, kitąsyk ši kalba vyraudavo ir lietuviškose šeimose vėlgi svajojant vaikus
užauginti „ponais“ (atsiliepdavo iš Lietuvos atsineštas įsitikinimas, kad lietuvių
kalba tinka tik prasčiokams)²⁰.

Pasirinkimas tarp valstybinės ir parapinės mokyklos tapo katalikų ir lais-
vamanių susikirtimo tašku. Žinoma, katalikai buvo už parapines²¹. Jie ir ėmėsi
praktinių jų steigimo žingsnių, tačiau iš pradžių, kol neturėta savų, kaip laikiną
išėitį siūlė leisti vaikus į valstybines, bendraminčiams skeptikams primindami
gerą JAV mokyklų lygį, girdi, jos *vaikams pramusza, praskina keliq del laimingesnio*

atėitėj gyvenimo, bei ragindami siekti, kad jose vaikai turėtų galimybę mokytis lietuvių kalbos²². Tačiau daugeliu atveju visą laiką jų požiūris į valstybines mokyklas liko negatyvus, esą, jų išugdyta jaunoji karta *labai žemo doriszko laipsnio*, bedieviška, neuidavo klystkeliais ir tik nešė skausmą gero jiems norėjusiems tėvams. Tokį likimą dešinieji pranašavo ir kairiųjų propaguotų lietuviškų viešųjų mokyklų auklėtiniams²³, o parapiinių mokyklų kokybė ginta remiantis aukštu kai kurių katalikiškų šalių išsilavinimo lygiu (Belgijos, katalikiškos Šveicarijos dalies²⁴).

Nepaisant raginimų ir pastangų (1894 m. 9-asis SLA seimas nutarė, kai bus galimybė, steigti aukštesniąją lietuviškąją mokyklą, o iki tol rūpintis parapiinių pradinių mokyklų organizavimu²⁵), parapiinių mokyklų skaičius augo lėtai. Po to, kai kun. Petro Abromačio pastangomis 1888 m. buvo įkurta pirmoji parapiinė mokykla Mahanoy City, Pa., prie šv. Juozapo parapijos, teigiama, kad antrąją 1891 m. įsteigė kun. J. Zlatožinskis Pittstone, Pa., trečiąją 1894 m. Čikagoje – kun. Matas Kriaučiūnas prie šv. Jurgio parapijos, o dar po dešimties metų, 1904 m., Čikagoje įsteigta ir ketvirtoji Dievo Apvaizdos parapijoje²⁶ (yra žinių, kad 1890 m. parapiinę mokyklą Freelande, Pa., įsteigė kun. K. Mašiotas ir ją lankė daugiau nei 30 vaikų²⁷, 1898 m. kun. P. Siaurusaitis įkūrė mokyklą Waterbury, Conn.,²⁸ o 1898 m. „Tėvynės sarge“ teigta, jog tuo metu JAV buvo septynios lietuviškos mokyklos (Shenandoah, Pa., Mahanoy City, Pa., Mount Carmel, Pa., Shamokin, Pa., Pittston, Pa., Pittsburg, Pa., ir Chicago²⁹).

15 Ar lietuvis, ar kas kitas. *Saulė*, 1889, liep. 18.

16 Musu mokslaines. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, rugs. 20.

17 J. S. Reikia mums mokslainiu. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, bal. 30.

18 Szwiesos mums reikia! *Lietuva*, 1898, bal. 15.

19 Žines del lietuwninku. *Saulė*, 1889, lapkr. 14. Kiti lietuviai raginti sekti J. Zeblacko tėvo pavyzdžiu, nes *dasylauks senatwėje džiaugsmo isz sawo waikelu*.

20 Metinis examinas lietuviszkoje mokslainėje Chicagos. *Lietuva*, 1895, liep. 6.

21 Anot vieno jų atstovų, kun. Motiejaus Juodišiaus, ji, *paėmus kūdikį isz rankų jo gimdytojų, sistematiszškai veda tolyn darbą jo tvėrimo, pradėtą nuog paties Dievo, o nedabaigtą gimdytojų. Jiji atidaro akis ant grožybes surėdymo Sutvertojaus, iszpletoja pajiegas dvasiszkas ir kuniszkas, sustiprina abejose, palenkia szirdį prie numylejimo gero ir dorybes ir pastato ant tvirto pamato ir iszrežia*

tiesų kelią visam jo gyvenimui (žr. JUODYSZIUS. Mokslas ir apsiszvietimas isz laikraszczzių. *Žvaigždė*, 1901, liep. 11).

22 Musu mokslaines. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, rugs. 20.

23 JUODYSZIUS, Motiejus. Mokslas ir apsiszvietimas...

24 KAUPAS, Antanas. Karvojaus laiszakai. *Žvaigždė*, 1901, rugpj. 25.

25 Nutarimai 9 seimo Scrantone, Pa., pagal seimo sekretoriaus protokolų knygą. *Vienybė lietuvininkų*, 1894, spal. 17.

26 KRIKŠČIŪNAS, Matas; MALDEIKIS, Petras. Lietuviškoji mokykla išeivijoje. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Boston, 1968, p. 787.

27 Žines. *Saulė*, 1890, geg. 15.

28 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, rugs. 15.

29 Amerikoje. *Tėvynės sargas*, 1898, nr. 9.

Tačiau ir tiek užteko apnuoginti pagrindinius skaudulius. Vienas dalykas – mokinių skaičius. Sakysim, Pittstono, Pa., mokyklą lankė apie 30 vaikų. Čikagos mokykla pirmuosius mokslo metus pradėjo turėdama aštuonis mokinius, tiesa, per metus jų skaičius augo ir ją lankė 60 vaikų, bet baigė 41 (20 mergaičių ir 21 berniukas), kai tuo metu Čikagoje jau gyveno keliolika tūkstančių lietuvių³⁰, vélesniais metais mokinių skaičius svyravo apie 30³¹. Kitąsyk negelbėdavo ir kunigų agitacija. Sakysim, kun. P. Siaurusaitis iš sakyklos aiškino mokyklos svarbą išsaugant lietuvių kalbą, o tėvai baiminosi, kad vaikai užmirš anglų kalbą, ir leido juos į vietos mokyklas, tad 1898 m. iš maždaug 150 vaikų į parpinę atėjo vos 25³² (tiesa, P. Siaurusaitis rankų nenuleido ir po poros metų jų skaičius pasiekė 87³³). Nereikia pamiršti ir sunkių gyvenimo sąlygų, dėl kurių tėvai neretai siūsdavo vaikus dirbti, ir nors JAV jau galiojo įstatymas, draudęs įdarbinti jaunesnius nei 12 metų, tėvai neretai įprašydavo darbdavius priimti vaikus, sulaukusius vos aštuonerių devynerių metų³⁴. Be to, nereikia pamiršti, kad parapinės mokyklos buvo išlaikomos iš lėšų, surenkamų iš tėvų, įskaitant ir algas mokytojams, kurie dažniausiai nepasizymėjo geru pasirengimu³⁵.

Mokymo kokybė buvo kita šių mokyklų problema. Parapinės mokyklos buvo dvimetės, tačiau menant, kad jos suteikdavo pagrindą tolesniam švietimui, mokymo kokybė buvo svarbi ir tai ypač išryškino pedagogų kvalifikacijos skaudulį, tuo labiau kad jų stoka apskritai stabdė mokyklų steigimą, kaip 1897 m. nutiko Filadelfijoje, kur lietuviškos parapijos vargonininkas buvo vokiėtis³⁶. Mat, kiek galima spręsti iš skurdžių duomenų, daugumoje mokyklų vaikus tikybos, lietuviškai skaityti ir rašyti mokė būtent vargonininkai³⁷, amžininkų žodžiais, patys mokėję ne ką daugiau nei jų mokiniai³⁸. Išimtis būtų Waterbury, Conn., ir Čikaga. Waterbury mokytojavo Veiverių seminariją baigęs J. Grinius³⁹, o Čikagoje kun. M. Kriaučiūnas, atsisakęs sulenkėjusio vargonininko paslaugų, iš pradžių ieškojo vienuolių lietuvių, bet neradęs paėmė lenkiškos seserų nazarierečių kongregacijos vienuolės. Šiai vienuolijai priklausė ir kelios lietuvės, tačiau ar jas skirti į lietuviškas mokyklas, priklausė nuo vienuolyno valios⁴⁰ ir, matyt, ši nebuvo geranoriška, nes vaikus mokė keturios vienuolės lenkės ir tai kėlė nemažą lietuvių nepasitenkinimą, ypač kairiųjų⁴¹. Tačiau pastarųjų spauda dažnai išgyveno, jog pasisakant už savas, tautines, viešąsias mokyklas, nieko nenuveikta jas kuriant ir tenkintasi raginimu leisti vaikus į valstybines, girdi, nors ir kokios, bet vis mokyklos⁴². Jie nesiliovė kartoję apie parapinių mokyklų žalą, esą, per metus padarydavę tiek, kad ir per kelis neištairsys, o sykį pasirėmė tuo, ką teigė *dievociausias isz Amerikos lietuviu, daktaras Stupnickas: <...> jeigu kunigai nesirupys apie geras lietuviszkas mokslaines, tai lietuviai ne tikt turės isz-nykti, bet garbjs szetoną kaip masonai.*⁴³

Dar vienas aršus susirėmimas spaudoje kilo katalikams nutarus spręsti mokytojų problemą steigiant lietuviškus moterų vienuolynus, kur vienuolės, be kitų dalykų, būtų išmokusios anglų kalbos ir įgijusios pedagoginių žinių. Šį sprendimą jie teisino tuo, kad spaudoje garsinti pasvarstymai, jog galima pasikviesti mokytojauti pasirengusius asmenis iš Lietuvos, buvo tušti, nes neturėta iš ko jiems mokėti, o ir tėvai nebūtų leidę vaikų pas angliškai nemokančius mokytojus, visgi pirmas jų mėginimas XIX a. 10 deš. pradžioje rasti tinkamų mokytojauti merginų Lietuvoje ir JAV baigėsi nesėkme (nors ir skelbta, kad reikalingos išsilavinusios, bet kartelė buvo nuleista žadant priimti ir *su mažesniu mokslu, ale tiktai butu tikras noras ir pasiszventimas, tai iszmoks, ką daugiau reiks*⁴⁴, deja, iš daugybės atsiliepusių tik viena atitiko reikalavimus ir ta pati gyveno JAV)⁴⁵.

Savo ruožtu kairieji, primindami lėšų švaistymą vienuolėms mokytojoms⁴⁶, labiausiai akcentavo, kad jų vestos parapinės mokyklos, kur mokyta tikybos

30 Metinis examinas lietuviszkoje mokslainėje Chicagos. *Lietuva*, 1895, liep. 6.

31 Szwiesos mums reikia! *Lietuva*, 1898, bal. 15. Tokį skaičių galima paaikškinti ir tuo, kad lietuviai, skirtingai nuo kitų tautų išeivių, gyvenusių aplink savo bažnyčią, kurdavosi plačiose teritorijose ir siūsdavo vaikus į artimiausias mokyklas (žr.: Metinis examinas lietuviszkoje mokslainėje Chicagos. *Lietuva*, 1895, liep. 6).

32 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, rugs. 15.

33 Isz lietuviszku dirvų Amerikoje. *Vienybė lietuwninkų*, 1900, nr. 28.

34 KAMAITIS, A. Kas link lietuviszku mokslainiu. *Vienybė lietuwninkų*, 1896, rugs. 30.

35 Iš Amerikos. *Varpas*, 1896, nr. 8.

36 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuwninkų*, 1897, geg. 5.

37 KUČAS, Antanas. JAV lietuviai. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 10. Bostonas, 1957, p. 46.

38 Amerikoje. *Tėvynės sargas*, 1898, nr. 9.

39 Isz lietuviszku dirvų Amerikoje. *Vienybė lietuwninkų*, 1900, nr. 28.

40 KRIKŠČIŪNAS, Matas; MALDEIKIS, Petras. Lietuviškoji mokykla išeivijoje, p. 787.

41 Mokykla tapo viena iš tuo metu įsiliepsnojusios aršios kun. M. Kriaučiūno kovos su „Lietuvos“ leidėju A. Olšausku ir jį palaikiusių Čikagos

bei kitų vietovių lietuvių priežasčių.

42 Szwiesos mums reikia! *Lietuva*, 1898, bal.

15. „Lietuva“ rašė, jog tuo metu vykusiame kare su Ispanija sėkmė JAV lydėjo ir dėl geresnių nei ispaniškos mokyklų, o nesirūpinimas švietimu buvo viena iš Lietuvos žlugimo priežasčių ir prieštara, leidusi Rusijos valdžiai uždrausti lietuvišką spaudą (žr.: Swarbumas mokslainių. *Lietuva*, 1898, liep. 15).

43 Swarbumas mokslainių. *Lietuva*, 1898, liep. 15. Dar prieš mokyklų steigimą susirūpinta dėl sanitarinių sąlygų, nes skelbta, kad jos veiks rūsiuose po bažnyčiomis; sutinkant, kad tai pigiausias būdas, nerimauta dėl jų pavojaus vaikų sveikatai (žr. Plymouth, Pa. 10. Lapkričio. *Vienybė lietuwninkų*, 1891, lapkr. 11); tiesa, kol kas žinoma, kad tik mokykla Pittstone, Pa. buvo bažnyčios rūsyje, kur ir mokėsi 30 vaikų (žr.: Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuwninkų*, 1892, birž. 29).

44 Atsisaukimas prie lietuvaicziu. *Valtis*, 1895, vas. 20.

45 S.T. Apie musu mokslaines. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, spal. 25.

46 Pavyzdžiui, remiantis Čikagos mokyklos, kur dirbo keturios vienuolės lenkės, patirtimi, teigta, jog mokyklos išlaikymui buvo išleidžiama dešimt kartų daugiau nei reikėjo – 90 dolerių per

pagrindų, *truputį skaityti, nusižeminimo ir paklusnumo, nebeatitiko to meto reikalavimo mokyti vaikus energijos, <...> gelbėti savę kiekviename atsitikime, juolab to reikalavo tautos ateitis ir gyvenime tas yra svarbesniu negu mokėjimas poterių ir nusižeminti ypač prieš kunigus. Itin pabrėžta, kad vienuolės, mokintos vien nusižeminimo kunigų, nesugebės išmokyti vaikų pasirūpinti savimi ir tik stengsis auginti juos į paklusnes aveles, užuot išdirbti tautos reikalų apgynėjus ir darbininkus, išdirbs svetimų nužemintus vergus. Kairieji taip pat ginčijo ir tėvų teisę leisti į parapines mokyklas, anot jų, vaikai priklauso ne tik tėvams, bet ir tautai, ir visuomenė turi daugiau teisių nei šie žinoti, kokioje dvasioje auklėjami yra jos vaikai, kad iš jų tauta džiaugsma, o ne varga ir blėdi turētu. Tik tokia motina gali sakyti, kad tautai negali rūpėti, kaip ji savo vaikus augina, kuriai vis tiek, ar vaikai jos bus ar ne drauge ir gerais vaikais tėvynes; taip gal protauti tik motina nesirūpina apie labą savo tautos ir tėvynės⁴⁷. Tačiau katalikai nepasidavė, bet tuo metu, išskyrus 1902 m. kun. A. Miluko pagarsintą konkretų planą kurti moterų vienuolyną (tik šis buvo labiau orientuotas į leidybines užduotis sprendusią instituciją ir rėmėsi Šveicarijoje veikusio „L'Oeuvre de Saint Paul“ pavyzdžiu; šio vienuolyno tikslas buvo platinti katalikišką spaudą, o lietuviškam analogui kun. A. Milukas dar buvo numatęs mokytojavimą lietuviškose mokyklose⁴⁸), daugiau konkrečių sumanymų tuo metu neiškelta⁴⁹.*

Šio susirėmimo metu ir vėliau kairieji nuolat kaltino dešiniuosius nesirūpinimu švietimu bei lėšų jam neskyrimu, girdi, baiminantis, kad išsilavinę išeiviai labiau rems tautinius nei bažnytinius reikalus; kartota, kad parapinėse mokyklose švietimo lygis žemas, mokytojai prastai moka lietuvių kalbą, kad mėginantys kritikuoti apšaukti bedieviais nesirenkant žodžių⁵⁰, tačiau sykiu pripažinta ir pačių kaltė per daugiau kaip 15 metų nesudarius katalikams jokios konkurencijos: *mes patys kunigams atidavėme mokyklas, jų nebandėme rengti, nors reikalą pripažįstame⁵¹*. Savo ruožtu dešinieji teigė, kad būtų užtekę išteklių įkurti parapines mokyklas visose parapijose ir net aukštesniajai, bet vėlgi pripažino nė už ką nesutikimą, kad jos valdymas būtų ne jų rankose, girdi, kaip buvo galima leisti, kad „bedieviai“ kenktų visuomenei už jos aukotas lėšas. Tokią poziciją iškelęs kun. M. Juodišius teigė, jog geriausia apie panašius projektus patylėti, kol *neužstos geresnis tarp mūsų visų sutikimas*, ir rūpintis parapinių mokyklų pagerinimu, o kas nori toliau mokytis, gali eiti į kitataučių katalikiškas mokyklas⁵².

Pažiūrų nesuderinamumas užkirto kelią siekti vienybės švietimo klausimais ir sukurti švietimu besirūpinančią instituciją. Antai kažkokio J. S. 1890 m. „Vienybėje lietuvininkų“ skelbtas siūlymas įsteigti draugiją, kuri rūpintųsi mokyklų steigimu, švietimo platinimu, knygų leidyba ir periodinės spaudos platinimu⁵³ liko nepastebėtas, o 1898 m. „Lietuvoje“ pagarsintas tūlo Artisto sumanymas

steigti naują susivienijimą, kuris užsiimtų kultūra ir švietimu (įskaitant ir aukštesniųjų mokyklų kūrimą), sulaukė atgarsio. Katalikų „Garsas“ pareiškė, jog tokios idėjos realizavimui trūko ir lėšų, ir pedagogų⁵⁴, o „Lietuva“, kad ir nesiginčydama, visgi pabrėžė, kad jų būtų buvę galima rasti, ir kaip pagrindinę kliūtį tokiam susivienijimui įvardijo kunigų siekį monopolizuoti švietimą, pažymėdama, kad pastangos perimti švietimą būtų sukėlusios naujas kovas, kurios, girdi, vargu ar būtų pagerinusios mokyklų būklę⁵⁵.

Menant visas aplinkybes, vis dėlto reikėtų pripažinti tam tikras parapinių mokyklų veiklos teigiamybes. Sakysim, kuriant pirmąją mokyklą Čikagoje ignoruotas kai kurių tėvų reikalavimas mokyti vaikus lenkiškai (ir dėl to dalis jų neleido į ją vaikų). Tiesa, atsižvelgiant į nuomonę, kad išeiviams reikia žinoti svarbiausias vietas kalbas – anglų, vokiečių ir lenkų, mokyta jų visų, tačiau nereikia pamiršti, kad tie vaikai, kurie atėjo į mokyklą mokėdami tik lenkiškai, po metų ne tik kalbėjo, bet ir skaitė lietuviškai, be to, nemažai vaikų, kalbėjusių tik tarmiškai (daugiausia žemaitiškai) pasibaigus mokslo metams ne tik nežemaičiauo skaitydami, bet ir bendraudami tarpusavyje⁵⁶.

Metų pabaigoje vykdavę vieši egzaminai sykiu būdavo ir nedidelė tautiškumo demonstracija. Sakysim, Čikagos mokyklos auklėtiniai pirmų mokslo metų pabaigos proga ne tik demonstravo matematikos ir anglų kalbos žinias

mėnesį atsieidavo vienuolių algos, jų buto nuoma, aprūpinimas maistu ir anglimis; teigta, tiek būtų užtekę išlaikyti *pusėtiną mokslainę su geru mokintojumi*; girdi, jo vieno būtų užtekę tam mokinių skaičiui, kuris lankė šią mokyklą (žr.: Reikaluose mūsų mokslainiu. *Lietuva*, 1898, birž. 17).

47 Dar apie minyškas mokintojas. *Lietuva*, 1904, kov. 4. Kivirčijantis nusileista ir iki pigių pašaipų, sakysim, „Lietuva“ rašė, jog Lietuvos ir JAV kunigams reikėjo vietos slėpti savo šeimnininkes kilus pavojui jų reputacijai (žr.: Ar ištikro mus mergų klioštoriai išganyš? *Lietuva*, 1904, saus. 29).

48 MILUKAS, Antanas. Naujas užmanymas. *Žvaigždė*, 1902, liep. 24.

49 Realią išraišką jie įgavo tik 1907 m., kai buvo įsteigta šv. Kazimiero seserų kongregacija, perėmusi mokymą Čikagos ir daugelio kolonijų parapišose mokyklose (žr.: KRIKŠČIŪNAS, Matas; MALDEIKIS, Petras. Lietuviškoji mokykla išeivijoje, p. 787).

50 „Lietuva“ citavo vieną savo korespondentą, kad

kažkoks kunigas vienos *labai naudingos* draugijos narius išvadino *kirmėlėms, žalcziais ir kitokiais bjauriais žodžiais, kokių Lietuvoje tik piemens wartyja* (žr.: Ne wisi ginklai geri ir tinkanti. *Lietuva*, 1900, birž. 1).

51 NAUJOKAS, J. Ne peikimo, ne garbinimo nepakanka. *Lietuva*, 1904, saus. 29.

52 JUODYSZIUS, Motiejus. Mokslas ir apsiszvietimas...

53 J. S. Reikia mums mokslainiu. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, bal. 30.

54 Ypač akcentuotas lėšų poreikis, nes kai, esą, buvo išvogta TMD kasa ir vos neprapuolė SLA lėšos, žmonės nepatikliai žiūrėjo į aukas (žr.: Sanvaite nuo sanvaites. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1898, birž. 6.).

55 Reikaluose mūsų mokslainiu. *Lietuva*, 1898, birž. 17.

56 Metinis examinas lietuwiszkoje mokslainėje Chicagos. *Lietuva*, 1895, liep. 6.

(skaitė tekstus, deklamavo eilėraščius ir dainavo dainas), bet ir skaitė lietuviškai, deklamavo lietuvių poetų eilėraščius ir dainavo lietuviškas dainas (beje, reikia pažymėti, kad mokykla, tėvų prašymu, veikė ir vasarą, kad vaikai nesišlaistytų po gatves)⁵⁷.

Kartu šiuo laikotarpiu pastebimos ir sekmadieninių mokyklų prie bažnyčių tradicijos užuomazgos. Jų reikalingumas teisintas tuo, kad tėvai JAV mažiau nei Lietuvoje rūpinasi religiniu vaikų auklėjimu, ir šios mokyklos buvo orientuotos į vaikus, lankančius valstybines mokyklas ar visai nesimokusius, kad, girdi, neperimtų blogų JAV kultūros dalykų⁵⁸. Tiesa, kiek ir kur jos veikė, informacijos kol kas stokojama. Kas sudarė jų mokymo turinį, galima spėti iš 1895 m. kun. A. Miluko paskelbto Shenandoah šv. Jurgio parapijos savaitgalinės mokyklos projekto. Mokykla buvo skirta 6–15 ar 16 metų moksleiviams, mokymas (išskyrus vasarą ir didžiąsias šventes) turėjo trukti mažiausiai valandą, o programa buvo orientuota į tris amžiaus grupes: 1) vaikai nuo šešerių iki aštuonerių ar devynerių metų turėjo mokytis poterių bei tikybos tiesų; 2) nuo aštuonerių ar devynerių iki 12–13 metų – katekizmo ir 3) vyresni – Senojo ir Naujojo įstatymo ir Bažnyčios istorijos (*jei bus galima*). Planuota, kad mažesnius galės mokyti ir moterys, o vyresnius – vyrai (tiesa, mergaites – tik moterys). Pats mokslas turėjo pripratinti vaikus prie *tvarcos ir įstatymo*, valdžios *godojimo*, *be kurių ypattybių negali apsieiti jokia draugija*, be to, nurodyta, kad per metus reikia surengti bent vieną mokytojų ir mokinių ekskursiją ar iškylą, kurios, be kitų dalykų, sujungtų juos *rysziau vienybės, kurios viduriu (centru) bus ju dvasiszkas tėvelis, kunįgelis, klebonas*⁵⁹. Tačiau, regis, ir patys katalikai gana skeptiškai žiūrėjo į tokias mokyklas, nes tas pats projektą paskelbęs „Garsas Amerikos lietuvių“ rašė, jog valstybines mokyklas lankančys vaikai vargu ar būtų sutikę mokytis savaitgaliais, kai jų draugai turi laisvą dieną, be to, vienos dienos neužteko tikslams pasiekti⁶⁰.

SUAUGUSIŲJŲ ŠVIETIMAS

Kalbant apie suaugusiųjų švietimą išėivijoje skirtinos dvi kryptys: išsilavinimo pagrindų suteikimas suaugusiesiems ir aukštasis išsilavinimas. Pirmuoju atveju pagrindinė priemonė buvo vakarinės mokyklos. Apie jų poreikį prabilta XX a. 10 deš. pradžioje, kai, anot amžininkų, dar neturėta sąlygų steigti savas mokyklas ir reikėjo *per raštus, bažnyčių, pranešimus ir vakarines mokslaines* aiškinti išėiviams švietimo svarbą⁶¹. Vakarinės mokyklos matytos ir kaip vėlesnių gerų mokyklų atsiradimo garantas, ypač kad jų kūrimas kitąsyk nebuvo sudėtingas menant finansinę didesnių miestų (turėjusių daugiau nei

10 000 gyventojų) administracijų paramą ir leidimą naudotis valstybinių mokyklų patalpomis, o nors vieną galėjusį ko nors mokyti *apszviestėsnį* lietuvių buvo įmanoma rasti kai kuriose kolonijose. Siūlyta šiose mokyklose mokyti skaityti, rašyti, matematikos pagrindų, anglų kalbos ir supažindinti su Lietuvos istorija skiepijant patriotizmą, nes jis – *tėvynės meilė, pasišventimas jos reikalams ir noras tarnavimo jai*⁶². Vakarinės mokyklos net atrodė išsigelbėjimas ekonominiais sunkmečiais, sakysim, 1894 m. „Garsas Amerikos lietuvių“ ragino išnaudoti bedarbystės metą skaitymui, nemokančius – mokymuisi ir visus nemokančius angliškai – kalbos studijoms vakarinėse mokyklose⁶³.

Dabar sunku pasakyti, kada įsteigta pirmoji lietuviška vakarinė mokykla. S. Michelsonas nenurodydamas datų teigia, jog pirmoji atsirado Alleghene, Pa., antra – Pittsburghe, trečia – Bruklinė⁶⁴; žinoma, kad 1889 m. ketinta kurti mokyklą Plymouth⁶⁵, bet ar ketinimas įgyvendintas, neaišku. Tvirtai galima teigti, jog 1894 m. vakarinė mokykla atidaryta Shenandoah, Pa.⁶⁶, tais pačiais metais Čikagoje veikė penkios ir viena tikrai 1895 m.⁶⁷, 1897 m. veikė mokyklos Baltimorėje⁶⁸ ir Scranton, Pa.⁶⁹, 1898 m. – Filadelfijoje⁷⁰ ir Mahanoy City, Pa.; taip pat tais metais leidimą steigti mokyklą gavo Clevelando lietuviai, tik ieškojo mokytojo⁷¹, taip pat mokytojo ieškojo ir 1900 m. Pittsburgho lietuviško knygyno draugijos steigta mokykla⁷²; 1903 m. prie Bruklino Lietuviško gimnastų

57 Ten pat.

58 S. T. Apie musu mokslaines. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, spal. 25.

59 MILUKAS, Antanas. Lietuviu szv. Jurgio katalikiszkos parapijos, Shenandoah Pa., nedėldieninės mokslainės. PROJEKTAS. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, rugpj. 9, 16.

60 S.T. Apie musu mokslaines. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, spal. 25.

61 Plymouth, Pa. 15 d. rugsėjo. *Vienybė lietuvininkų*, 1891, rugs. 16.

62 Taip ir šios mokyklos regėtos vienu tautiškumo išlaikymo garantu, girdi, būtų pavertusios *mūsų žmones į mišlijančią tautą, tamsunus į karštus tėvynainius, kurie nesigailės centų ant vaikų apšvietos. Pakol mes apie tai nepasirūpinsime, tol pastatymas lietuvių darbų ant sveikų ir tvirtų papėdžių bus bergždžiu darbu. Snaudėme iki šiolei, užtai nors dabar pradėkime jau trusti!* (žr.: Plymouth, Pa. 15 d. rugsėjo. *Vienybė lietuvininkų*, 1891, rugs. 16).

63 [Skelbimas]. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1894,

gruod. 4.

64 MICHELSONAS, Stasys. *Lietuvių išeivija Amerikoje...*, p. 150–151.

65 Planuota, kad joje bus galima išmokyti *rašyti, skaityti, rokundų, gorgrapfijos ir istorijos*; o jos išlaidymui ketinta kurti draugiją. Pirmame susirinkime į draugiją įstojo 48 asmenys, sumokėję po 25 centus mėnesinio mokesčio (žr.: Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, gruod. 3).

66 [Skelbimas]. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1894, gruod. 4.

67 Vakarines mokslaines. *Lietuva*, 1895, rugs. 28.

68 Lietuviszka mokslaine. *Lietuva*, 1897, lapkr. 22.

69 Isz dirvų lietuviszku Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1897, gruod. 2.

70 Isz Philadelphijos, Pa. *Lietuva*, 1898, gruod. 2.

71 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, rugs. 29.

72 Reikale lietuviszko mokintojaus. *Vienybė lietuvininkų*, 1900, nr. 11.

klubo bibliotekos veikusioje vakarinėje mokykloje klubo nariai tris kartus per savaitę mokėsi anglų kalbos⁷³. Išskirtina 1889–1890 m. Baltimorėje dirbusi savaitinė Lietuvių mokslo draugijos mokykla; ji labiau panaši į bendraminčių klubą, kur J. Šliūpas perskaitė dviejų valandų trukmės 31 paskaitą apie visatą ir Žemę, gyvūniją, augmeniją, geografiją, istoriją ir evoliucijos teoriją⁷⁴.

Kaip minėta, kai kur mokyklas remdavo miestų administracija. Pavyzdžiui, mokyklai Filadelfijoje skyrė patalpas (tris kambarius), parūpino vadovėlių⁷⁵, popieriaus, rašymo priemonių, apšvietimą ir penkis mokytojus. Dviejose klasėse mokėsi suprantantys angliškai, trečioje – nemokantys, kur mokytojams talmino irgi miesto apmokamas vertėjas Antanas Jocys⁷⁶. Mažesniuose miestuose išeiviai patys stengdavosi išlaikyti mokyklas, pavyzdžiui, Scrantone mokiniai kas mėnesį mokėdavo po 1,25 dol. ir iš surinktų pinigų būdavo apmokama patalpų nuoma, apšvietimas ir šildymas, mokėta alga mokytojui⁷⁷. Kai kur kurtos specialios institucijos mokyklų steigimui ir išlaikymui, kaip Union City’je ir Naugatucke, kur lietuviai 1895 m. įsteigė Lietuvos piliečių klubą (*Lithuanian’s citizens club*). Pirmasis klubo uždavinys buvo vakarinės mokyklos įkūrimas. Tam klubo nariai turėjo mokėti po 15 centų kas mėnesį, o mokiniai – 50 centų stojamąją mokesį, už surinktas lėšas buvo pasamdytos patalpos ir iš miesto valdžios gautas mokytojas; po metų klubas turėjo 78 narius, o mokyklą lankė 49 ir sukauptų lėšų užteko mokyklai išlaikyti⁷⁸. Kai kur išeiviai pasinaudodavo ir demokratijos galimybėmis, pavyzdžiui, 1900 m. Lost Creek, Pa., piliečių klubas, niekaip iš demokratų valdomos miesto valdžios nesulaukęs paramos steigiant mokyklą, per rinkimus parėmė jų priešininkus, prieš tai išgavę pažadą padėti mokyklai⁷⁹.

Sunku pasakyti, kiek mokinių buvo tokiose mokyklose, bet jau vien tai, kad, pavyzdžiui, 1898 m. Filadelfijos mokykloje buvo 120 mokinių, leidžia spėlioti, kad, matyt, daug ką viliojo galimybė išmolti ar patobulinti anglų kalbos žinias ir metams bėgant mokinių skaičius augo. Pavyzdžiui, pradžioje mokyklą Baltimorėje lankė keliolika žmonių, bet veikiai besimokančių vyrų skaičius pasiekė 94, o moterų – kone 20⁸⁰. Svarbu ir tai, kad šiose mokyklose buvo galimybė gauti išsilavinimą ir moterims; pavyzdžiui, Filadelfijos mokykloje jos sudarė šeštadalį mokinių⁸¹. Be to, išeiviai vakarais galėjo išmolti ir amato, pavyzdžiui, Filadelfijos miesto mokyklose vakarais nemokamai mokyta moteriškų drabužių siuvimo ir skrybėlaičių gaminimo, o vaikai galėjo mokytis griežti smuiku⁸².

Vakarinės mokyklos buvo svarbus laiptelis galvojusiems apie aukštąjį išsilavinimą (nes reti pasvarstymai spaudoje apie savų vidurinių mokyklų steigimą, kaip minėta, taip ir liko neįgyvendinti). XIX a. 10 deš. pradžioje susirūpinta matant, kiek problemų kelia inteligentijos menkumas, kai imta ieškoti būdų,

kaip išeiviams įgyti išsilavinimą JAV universitetuose. Iš pradžių optimizmo buvo daug ir viltys dėtos į kelių gimnazijų klasių išsilavinimą turinčius išeivius⁸³, girdi, pramokę angliškai, nesunkiai galėtų įgyti ir aukštąjį, jei išgalėtų susimokėti už mokslą ir pragyvenimą *per tris keturias žiemas* (mat mokslo metai trukdavo tris mėnesius, o vasarą būdavo galima užsidirbti pragyvenimui ir maždaug 300 dol. užmokesčiui už mokslą)⁸⁴. Deja, gyvenimas parodė, jog ne viskas taip paprasta (užtenka prisiminti J. Šliūpo, baigusio medicinos studijas tik dėl kun. A. Burbos materialinės paramos, pavyzdį), ir nors buvo tų, kuriems pavyko baigti ar dvasines seminarijas (šias, kaip ir Lietuvoje, dažnai su materialine dvasininkų pagalba), ar universitetus, vis dėlto ne vienas buvo priverstas mesti studijas stigdamas lėšų, tad viltys išsiauginti inteligentiją imtos sieti su institucijomis, remiančiomis siekusių aukštojo išsilavinimo. Jau XIX a. 10 deš. jos sietos su Lietuvių mokslo draugija⁸⁵, bet jeigu ši ir turėjo tokių planų, jų negalėjo įgyvendinti dėl trumpo gyvavimo.

Neturint savų, atsigręžta į 1883 m. Lietuvoje įkurtą „Žiburėlio“ draugiją besimokančiam jaunimui šelpti (ši draugija iki 1900 m. pašalpoms išdalino 3 258 rub., arba 1 629 dol., didžiąją jų dalį paaukojo išeiviai⁸⁶), bet, matyt, dėl

73 ŠUNSKIS, J. Iš Brooklyno, N. Y. *Lietuva*, 1903, spal. 16.

74 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, geg. 7.

75 Čikagoje drausta priimti į mokyklą vadovėlių neturinčius moksleivius, juos buvo galima įsigyti „Lietuvos“ redakcijoje (žr.: Wakarines mokslaines. *Lietuva*, 1895, rugs. 28).

76 Isz Philadelphijos, Pa. *Lietuva*. 1898, gruod. 2.

77 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1897, gruod. 2.

78 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1896, vas. 17.

79 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1900, nr. 9.

80 Plymouth, Pa. 26 Sausio. *Vienybė lietuvininkų*, 1897, saus. 27.

81 Isz Philadelphijos, Pa. *Lietuva*. 1898, gruod. 2. Tačiau skambėjo ir nuogastavimai, kad baigusi mokslus toli gražu ne kiekviena moteris pamokydavo nemokančias skaityti ir pati paimdavo į rankas laikraštį, girdi, tegu *tas mano asilas skaito, kam man reikia? asz priskaisziau gana, kaip ėjau į szkalą* (žr.: Isz lietuviszku dirvu Amerikoje.

Vienybė lietuvininkų, 1892, bal. 20).

82 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, vas. 10.

83 Amžininkų teigimu, 10 deš. pradžioje tokių buvo apie šimtas, ir jų dalia, nuo mažens nepratusių prie sunkaus fizinio darbo, buvo sunkesnė nei kitų išeivių (žr.: Plymouth, Pa. 26 d. Balandžio. *Vienybė lietuvininkų*, 1892, bal. 27).

84 Plymouth, Pa. 30 d. birželio. *Vienybė lietuvininkų*, 1891, liep. 1. Supratimas, jog pirmiausia svarbu įgyti gerus kalbos pagrindus, lėmė tai, kad atsirado, o vėliau sutvirtėjo tradicija Lietuvoje prasilavinusiems išeiviams prieš stojant į universitetus lankyti vakarines mokyklas ar ieškoti kitų galimybių; pavyzdžiui, Čikagos papapinės mokyklos mokytojas Daugėla vasarą mokydavo besiruošiančius stori į kolegijas (žr.: Metinis examinas lietuviszkoje mokslainėje Chicagos. *Lietuva*, 1895, liep. 6).

85 Plymouth, Pa. 30 d. birželio. *Vienybė lietuvininkų*, 1891, liep. 1.

86 LIULEVIČIUS, Vincentas. Išeivijos ekonominė parama Lietuvai. *Aidai*, 1978, nr. 6, p. 53.

to, kad kone visi šelpiamieji gyveno ir studijavo Europoje⁸⁷, vis grįžta prie idėjos tokią organizaciją turėti JAV. Ir nors steigėsi ar veikė draugijos, tarp siekių įvardijusios ir paramą besimokantiems, pavyzdžiui, SLA, Tėvynės mylėtojų draugija (TMD), bet paprastai juos nustelbdavo koks kitas, pagrindinis (sakysim, TMD, susitelkusi į leidybos reikalus, paramai per keletą metų surinko vos penkis dolerius)⁸⁸.

Tokia situacija netenkino amžininkų ir 1899 m. rugsėjo 27 d. septyni kunigai įsteigė Amerikos lietuvių katalikų apšvietos draugiją „Motinėle“, kurios tikslas – *iszkariauti Lietuvai ir lietuviams žodžio liuosybę, tikėjimo liuosybę, nepri gulmybę, atgaivinti tautos susipratimą per mokslą* bei remti besimokantį jaunimą, kuris *paskiaus dirbs tautos ir tautiečių labui*⁸⁹. Aišku, oponentai į tai ramiai nežiūrėjo ir 1901 m. gruodžio 1 d. Čikagoje įsteigta „Aušros“ draugija, kurios tikslu įvardytas aukštojo mokslo siekusių lietuvių šelpimas. Tačiau konkurencija naudos nedavė – sakysim, „Aušra“ nusileido „Motinėlei“ ir lešų kiekiu, ir šelptų studentų skaičiumi (1904 m. rėmė šešis ir turėjo 600 dol.), tad ieškant, kaip suaktyvinti jos veiklą, siūlyta mažinti mokesčius nariams, taip pritraukiant daugiau, teikti jiems kokią nors apčiuopiamą naudą, sakysim, dovanoti knygas ar paveikslus, o svarbiausia – *užsiimti agitacija parengimo skaitymų, lekcijų ir užvedimo mokyklų*. Ypač pabrėžtas paskutinis dalykas, kaip svarbiausias⁹⁰. Buvo net grandiozinis siūlymas peržengti srovinį susiskaldymą – 1903 m. „Lietuva“ pagarsino kažkokio „Ne-Sanario“ siūlymą sujungti visas draugijas į vieną Susivienijimą lietuvių Amerikoje ir iš narių rinkti metinį 4 dol. mokestį. Jau net skaičiuota, kad jei toks susivienijimas turėtų 10 000 narių, tai ką būtų buvę galima nuveikti su 40 000 dol., surinktų vien iš narystės mokesčių (vienu pirmųjų uždavinių sumanytojas įvardijo elementoriaus kelių dešimčių egzempliorių tiražu ir vadovėlių pradinėms mokykloms leidimą, vakarinių mokyklų, kurias lankytų visi nepaisant pasaulėžiūros skirtumų, steigimą, rengimą lektorių, kurie tokiose mokyklose skaitytų paskaitas, bet neliestų religinių klausimų)⁹¹. Akivaizdu, kad to meto sąlygomis tai buvo visiška utopija, o tiek „Motinėle“, tiek „Aušra“ savo veiklą labiau išplėtojo jau po 1904 metų⁹².

ŠVIETIMO ĮTAKA LEIDYBAI

Jau po pirmosios mokyklos įsteigimo Mahanoy City, Pa., spaudoje skųstasi, kad ji negalėjo tinkamai dirbti, nes stigo vadovėlių⁹³. Daugėjant mokyklų ir augant dėmesiai jų problemoms, pastebimos ir leidybinės pastangos. Pirmiausia susirūpino Susivienijimas lietuvių Amerikoje (SLA). Minėtinas nesėkmingas bandymas 9 deš. pabaigoje–10 deš. pradžioje rasti, kas parašytų

elementorių⁹⁴. Tačiau nesėkmė neatbaidė ir 1896 m. SLA XI seimas priėmė nutarimą paskelbti trumpos, populiarios lietuviškos gramatikos (etimologijos ir sintaksės) rašymo konkursą, vildamasis, kad ji padės suvienyti rašybą spaudoje, taip pat ją bus galima naudoti parapinėse ir vakarinėse mokyklose. Konkurso nugalėtojui numatyta skirti 100 dol. premiją. Buvo sudaryta vertinimo komisija⁹⁵, tačiau po visų pastangų, daugybės į Europą pasiųstų laiškų tik 1899 m. buvo gauti du JAV lietuvių parengti rankraščiai – kun. P. Saurusaičio ir kažkokių Giegžno, tačiau nė vienas netiko spaudai⁹⁶.

1899 m. vasarą gramatiką apsiėmė parašyti tuo metu Karaliaučiaus universitete studijavęs Vilius Gaigalaitis, tačiau jo atsiųstas rankraštis organizatoriams atrodė *per mokslingas*. Maždaug tuo pat metu SLA gavo Dorpato (dabar Tartu) universiteto studento Petro Avižonio „Gramatikėlė“ su prašymu, jei netiks konkursui, tai bent išleisti ją. SLA šią irgi pripažino neatitinkančia konkurso sąlygų ir užklausė, ar V. Gaigalaitis neapsiimtų jos pertvarkyti, jeigu nesutiktų P. Avižonis. Tačiau sutiko ir vienas, ir kitas. P. Avižonis apsiėmė tą padaryti už 50 dol. ir į pagalbą pasikvietė Joną Jablonskį, su juo nusiteikęs parengti nebe konspektą, o *tikrą gramatiką, pritaikintą praktiškiems siekiams* ir tinkamą ir mokykloms, ir norintiems išmokti taisyklingai rašyti lietuviškai, su daugybe pavyzdžių iš gyvosios kalbos, dainų, pasakų, M. Vaižganto, S. Daukanto, A. Baranausko ir kitų rašytojų tekstų. Knyga, pavadinta „Lietuviškos kalbos gramatika“ buvo išspausdinta SLA lėšomis Tilžėje 1901 m., nes tenykštės spaustuvės turėjo raidžių su reikalingais diakritikais ir autoriams buvo lengviau pasirūpinti korektūra⁹⁷. Be to, SLA apie 1895 m., kun. J. Sutkaičiui skyrus 100 dol., buvo paskelbusi „Geografijos“ rašymo konkursą. Buvo gauti du rankraščiai, bet jie pripažinti netinkamais. Tuo pat metu knygą apie geografiją („Trumpas aprašymas apie žemę, arba Žemrašys“) parengęs kun. J. Žebrys nedalyvavo konkurse ir pats ją išspausdino

87 Tarp „Žiburėlio“ paremtųjų buvo Ernestas Galvanauskas, Rapolas Skipitis, Antanas Janulaitis, Jonas Biliūnas, Petras Rimša, Kazys Būga ir kt. (žr. ten pat).

88 Svarbiausi sziuomtarpiniai reikalai. *Lietuva*, 1902, lapkr. 21.

89 LIULEVIČIUS, Vincentas. Išeivijos ekonominė parama Lietuvai, p. 53.

90 Reikaluose apszvietimo. *Darbininkų viltis*, 1904, liep. 30.

91 NE-SANARYS. Užmanymas. *Lietuva*, 1903, bal. 3.

92 Žvelgiant į fragmentiškus jų paremtų asmenų

sąrašus matyti, kad dauguma jų išėivijos inteligentijos gretas papildė jau po Antrojo pasaulinio karo, o iš dirbusiųjų išėivijoje visą ar nemažą gyvenimo dalį galima paminėti Aleksandrą M. Račkų, Juozą B. Laučką, Antaną Lalį.

93 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, gruod. 3.

94 Plymouth, Pa. 9 d. Gruodžio. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, gruod. 3.

95 Atsiszaukimas. *Tėvynė*, 1896, nr. 11.

96 Vietinai rupescziai. *Tėvynė*, 1899, nr. 1.

97 KAUPAS, Antanas. Lietuviszkos gramatikos eikaluose. *Tėvynė*, 1900, kovo 31.

savo lėšomis Rytų Prūsijoje 1896 m. net 4 000 egz. tiražu⁹⁸. Verta paminėti, kad 1899 m. Mahanoy Plane, Pa., SLA kuopa išleido P. Vileišio „Populiarišką rankvedį fizikos“.

Būta ir daugiau mėginimų leisti vadovėlius, tiek nesėkmingų (pavyzdžiui, 1897 m. „Kardas“ pagarsino kažkokio išėivio atsišaukimą, raginusį bent 50 lietuvių sudėti po dolerį, o jis už tuos pinigus žadėjo parengti aritmetikos, geometrijos, geografijos ir kitų vadovėlių rankraščius; „Kardas“ minėdamas, kad metų pradžioje buvo septyni sumanymą rėmę asmenys, drąsinosi, kad bus nesunku surinkti minimalų rėmėjų skaičių⁹⁹, bet, matyt, buvo pernelyg optimistiškas, nes daugiau apie šį sumanymą nieko nebesigirdėjo), tiek ir nusisėkusių. Peržiūrėjus to meto išėivijos leidinių bibliografiją, be jau minėtų knygų, galima rasti dar kelis, matyt, ir į mokyklų reikmes orientuotus leidinius, kaip, pavyzdžiui, D. T. Bačkausko „Abecela, arba Pradže skaitimo ir raszimo del lietuvišku vaiku o ir del suaugusiu“ („Saulė“, pirma laida 1893 m., antra – 1898 m.), L. Malinauskaitės-Eglės ir J. Šliūpo „Abécéla ir taip mokintuve dėl vaikų“ („Vienybė lietuvininkų“, 1899?), SLA išleistą A. Miluko „Lietuvišką chrestomatiją“ (1901) ir porą knygų, kurių pavadinimuose akivaizdžiai matoma jų paskirtis mokykloms – „Kataliko“ 1904 m. išleistas J. Deharbe „Rymo-katalikiškas didesnis katekizmas del lietuviškų mokslainių Amerikoje“ ir pirmąją Petro Tumasonio „Naujos chrestomatijos dėl lietuviškų mokslainių Amerikoje“ dalį (kitos dvi išėjo 1906–1908 m.).

Nežinia, kaip šios knygos buvo naudojamos paprastųjų mokyklų mokymo procese, nes turimuose poroje liudijimų konkrečiai minimas vienas naudoti tinkamas vadovėlis ir tas pats leistas Rytų Prūsijoje 1895 m. – J. Krikščiukaičio-Aišbės „Naujas elementorius A. isz B.“, negalėjęs, anot Shamokine, Mount Carmele ir Pittstone mokytojavusio A. Kamaičio, atstoti kitų, juolab toliau mokant rašto pramokusius vaikus, ypač gabesnius. Jo teigimu, labai stokojant vadovėlių, mokytojams tekdavę patiems rengti įvairių dalykų medžiagą naudojantis kitomis knygomis¹⁰⁰. Greičiausiai jis turėjo omenyje savišvietai skirtas knygas apie įvairius mokslus. Sakysim, istorijai buvo skirtos tokios knygos kaip Edwardo A. Freemano „Europos istorija“, A. Miluko remiantis įvairiais autoriais parengtas dviejų dalių „Rankvedis senoviškos istorijos“ (I dalis buvo skirta Rytų šalių, antra – Graikijos istorijai), R. Viperio „Trumpa senobės istorija“ ir „Istorija Suvienytų Valstijų Amerikos no atradimo ir da prieš atradima jos iki šiandieniniam laikui“ (ko gero, A. Kamaitis naudojosi E. A. Freemano „Europos istorija“, nes kitos buvo išleistos po 1896 m., kai pasirodė jo straipsnis, bet šios knygos turinys, pasak jo, ne visai tiko vaikams, o pasklidę gandai, kad vaikus moko nežinia ko, galėjo paakinti tėvus nebeleisti jų į mokyklą¹⁰¹).

Peikė A. Kamaitis ir J. Žebrio „Trumpą aprašymą apie žemę, arba Žemraši“ kaip mažai tinkamą mokykloms¹⁰² ir ragino SLA 1896 m. dar kartą skelbti geografijos vadovėlio, tinkančio ir vakarinėms mokykloms, konkursą¹⁰³, ir nors sulaukė pritarimo, bet SLA jau to nebesiėmė tikriausiai manydama, kad geografijos knygų ir taip daugėjo. Pavyzdžiui, tais pačiais 1896 m. „Lietuva“ išleido Juozo Adomaičio-Šerno „Apie žemę ir kitus swietus, ju buwį ir pabaigą“, 1899 m. – to paties J. Adomaičio-Šerno „Geografija, arba Žemės apraszymas“ (2-oji laida – 1902 m.), 1903 m. – „Ethnologija, arba Mokslas apie žemės tautas“, 1898 m. pasirodė P. Vileišio „Trumpa geografija, arba Žemės apraszymas“.

Kaip jau minėta, sunku pasakyti, kaip šios knygos naudotos parapinėse ir vakarinėse mokyklose. Iš fragmentiškų užuominų galima spėti, kad kitąsyk leidėjai stengėsi, kad jų knygos būtų kuo lengviau prieinamos. Pavyzdžiui, 1891 m. SLA seime buvo nutarta sumažinti E. A. Freemano „Europos istorijos“ kainą, kad ją galėtų įsigyti kuo daugiau pirkėjų¹⁰⁴, bet tame pat nutarime esanti pastaba, kad ir JAV, ir Lietuvoje, rodo, jog leidėjai orientavosi ir į savišvietos poreikius. Tokią prielaidą patvirtina ir žinomi kai kurių knygų tiražai, pavyzdžiui, P. Vileišio „Trumpa geografija, arba Žemės apraszymas“ išleista 6 000 egz. tiražu, A. Geikie „Geologija“ (Tėvynės mylėtojų draugystė, 1901) – 4 500 egz.

Tačiau iki 1904 m. įsteigtų mokyklų skaičius buvo per menkas, kad pasvars-tymai, kokios jiems reikėtų mokymo literatūros, būtų galėję virsti konkrečiais leidybiniais planais, ir kitąsyk suaugusiųjų savišvietai išleistos knygos buvo vertinamos per jų tinkamumo pradinės mokyklos mokymo procesui prizmę. Tad į vaikus orientuotas išėivijos švietimas netapo atrama leidybai. Jau XIX a. pabaigoje nerimauta, kad mažai iš JAV gimusių vaikų skaito lietuviškai, o lietuvių literatūra ir spauda, lyginant su anglakalbe, jiems esanti nuobodi¹⁰⁵, tad augantis jaunimas, skirtingai nei savišvieta besirūpinantys kiti asmenys, kaip skaitytojai ir pirkėjai turėjo mažai reikšmės leidybos raidai.

98 Konkursas dėl dramos. *Tėvynė*, 1897, nr. 6, p. 119.

99 Korespondencijos. *Kardas*, 1897, vas. 25.

100 KAMAITIS, A. Kas link lietuviszku mokslainiu. *Vienybė lietuwninkų*, 1896, rugs. 30. Šis vadovėlis kaip vienintelis tinkamas mokykloms minėtas spaudoje ir 1897 m. (žr.: Plymouth, Pa. 8 Gruodžio. *Vienybė lietuwninkų*, 1897, gruod. 9).

101 KAMAITIS, A. Kas link lietuviszku mokslainiu...

102 „Varpo“ nuosprendis buvo dar griežtesnis:

anot jo, knygą *pavadinti mokslišku penu butų didis nusidėjimas* (žr.: Peržvalga raštų. *Varpas*, 1896, nr. 12).

103 KAMAITIS, A. Kas link lietuviszku mokslainiu...

104 DAUKŠYS, V. Seimas „Susivienijimo Lietuvių Amerikoje“. *Vienybė lietuwninkų*, 1891, lapkr. 26.

105 Plymouth, Pa. 4 gegužio. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, geg. 5.

106 PRASZCIOKAS. Atsiminimas. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, saus. 7.

SUAUGUSIŲJŲ SAVIŠVIETA

Kaip minėta, didelę išeivių dalį sudarė beraščiai ir mažaraščiai, tad menant bent minimalaus raštingumo svarbą ieškota būdų, kaip padėti jį įgyti. Savo ruožtu, leidybai raštingų žmonių skaičiaus didėjimas buvo gyvybiškai svarbus, nes nuo to priklausė laikraščių gyvastis, jų ir knygų tiražai. Aišku, didelę problemą sudarė ir tai, kad visų „mažaraščiais“ pavadintų išeivių negalima matuoti vienu masteliu. Dabar jau nebeįmanoma atkurti tipiško mažaraščio išeivio portreto. Kol kas rastas tik vienas išsamesnis liudijimas – 1898 m. „Vienybėje lietuvninkų“ skelbti kažkokio Praszcioko atsiminimai apie skaitymo patirtį. Tai buvo išeivis iš tradicinio XIX a. pabaigos kaimo, kur buvo tik trys *mokinti vyrai* (nes mokėjo skaityti iš maldaknygės ir giedoti iš kantičkų), o rašyti galėjo tik vienas. Skaityti mokė tėvai, dažniausiai motina, verpdama ar dar ką dirbdama, o tėvas skatino vaikus mokytis, viliodamas dovanomis ar ateities gerove: *būsitate <...> ponai, <...> turėsite batus, juodą sermėgą, būsitate gerai pavalgę ir pinigų bus į valias; antraip, jeigu tingėsite mokintis, tai ubagauti turėsite kaip Mikų Jonas apdriškęs, basas ir dar szunes pakinkius jam kandžioja*. Mokėsi iš „Lietuviszko elementoriaus“ *su gudiszkomis raidėmis, prie to dar buvo lenkiškos „Poszątek Czytania“ su keliais laksztais raszytų raidžių*, iš kurių mokėsi rašyti. Pramokę vaikai, nors mažai turėjo knygų, skaitydavo iki vėlaus vakaro, daugiausia „Bromelį“ (tiesa, tėvų „cenzūruotą“: kur rašyta apie gimdymą *ir labai riebiai, tai užkljavo tuos laksztaus*). Tėvas vis ieškodavo, kur pasiskolinti knygų ir buvo gavęs „Evangelijas“, „Žyvatą Pono Jėzuso“ ir kitas religines.

Pirma nereliginė knyga buvo kažkoks kalendorius, paskui kitos („Raktas į dangų“, „Arielkinė“ ir kt.); dar pagelbėjo, kad ir kaip paradoksalu, Gražiškių kunigo Lukoševičiaus nelaimė – paskolinęs kitam kunigui 600 rublių, vietoj jų teatgavo du vežimus knygų ir, neradęs kam parduoti, išdalijo parapijiečiams. Dideliu įvykiu tapo „Aušros“ pasirodymas, kurią gaudavo Praszcioko tėvas, vėliau atsirado praktinio pobūdžio knygų, kaip P. Vileišio (Nėrio) ir kitos, iš jų pasimokęs tėvas pirmas apylinkėje įsivedė penkialaukį žemės dalijimą ir kitus ūkio patobulinimus, o jo pavyzdžiu pasekė kaimynai.

Užaugę vaikai patys ieškojo, kur gauti knygų. Sykį iš rusų kareivio išprašė knygą apie geografiją, bet pagavo motina ir botagu iškaršė kailį, kad skaito ne religinę (anot Praszcioko, nereikėjo *dyvytis iš to, kada gi, kaip atsimenu, žmonės buvo graudenami per pamokslus, jog svietiszkas mokslas neveda prie Dievo, o tiktai dvasiszkas, tą žmonės uoliai ir pilydavo*). Sulaukęs dvidešimties ir vengdamas tarnybos caro armijoje Praszciokas emigravo į JAV, pradėjo skaityti čia bei Rytų Prūsijoje leistus laikraščius, ir taip juos *pamylėjo <...> kad negavęs laiku didei ilgė-*

davaus <..> Pagaliau įgijau drąsą, jog platinau Liet. idėją pagal savo išgalę ir supratimą. Jo teigimu, turėjo medžiagiszką ir dvasiszką užtikrintą ateitį, ir už tai, kaip ir jo broliai, valgę duoną be sunkaus fizinio darbo, dėkojo tėvui, nors mokyklos ir nelankė, kaip ir Lietuvos mylėtojams inteligentams, per kurių darbą asz pasistojau keletą laipsnių aukszcčiau, jog galiu pažinti ir atskirti gerą nuo pikto¹⁰⁶.

Atrodo, Praszcioką galima priskirti prie labiau išprususių, tad išėivijos spauda nuo atsiradimo orientavosi į didžiąją mažarasičių ar visai beraščių masę, višaip ragindama mokytis skaityti ir šviestis per skaitymą bei kitas prieinamas formas (daugiausia paskaitas, susirinkimus, kur būtų skaitomi laikraščiai, knygos, diskutuojama apie *lietuviszkus reikalus*; išnaudoti savišvietai ir kurtas *dainavimų, lavinimosi muzikoje kuopas, o jei galima ir teatraliszkas grupes*)¹⁰⁷; katalikai dar prie jų priskyrė ir pamokslus. Tačiau tiek paskaitos, tiek pamokslai turėjo ir trūkumų. Pavyzdžiui, paskaitos buvo svarbios gilėjant bendruomenės ideologinei diferenciacijai kaip viena pagrindinių idėjų sklaidos formų, jose daug aiškinta apie švietimo, savišvietos ir skaitymo naudą, tačiau kitąsyk žinių sklaidai tekdavo mažai dėmesio, anot amžininko, *su viena valanda kalbėtojai perkratinėja ir bėgančius atsitikimus ir gamtos mokslus ir ekonomiją ir teologiją ir istoriją ir, žinoma, apvilktas kalbėtojo rūbais*¹⁰⁸, tuo labiau kad vienoje paskaitoje paprastai pasisakydavo trys prakalbininkai ir nelabai turėdavo laiko išplėtoti savo mintis. Kalbant apie pamokslus, patys katalikai pripažino, kad kiekvienas kunigas sakė savus, be kokio plano, be to, žmonės nereguliariai lankė bažnyčias ir, praleidę vieną pamokslą, nelabai suprasdavo kitą. Jie netikėjo ir prakalbų nauda, girdi, prakalbininkai mažai ar visai apie mokslą nenusimanydavo ir apeliuodavo į jausmus, ne protą, be to, jos buvo nesistemingos¹⁰⁹.

Nenuostabu, kad amžininkai pagrindiniu savišvietos šaltiniu laikė spaudą ir, aišku, daug dėmesio buvo skiriama ne tik jos skaitymui, bet ir tinkamos

107 Plymouth, Pa. 17 d. Spalnio. *Vienybė lietuvininkų*, 1893, spal. 18.

108 NAUJOKAS, J. Ne peikimo, ne garbinimo nepakanka. *Lietuva*, 1904, saus. 29. Pavyzdžiui, 1898 m. Lost Creek, Pa., Jonas Birzstonas ir R. Kuncmonas kalbėdami maždaug 200 susirinkusiųjų apie darbininkų išnaudojimą, *ragino visus prie mokslo, skaitymo naudingų rasztų, per ką tiktai įsigysime supratimą, parodysime aiszkieiai savo skriaudikus* (žr.: Plymouth, Pa. 2 d. Vasario. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, vas. 17); Mt. Carmel, Pa. 1901 m. kovo 17 d. susirinkime, skirtame bibliotekos įkūrimui, kalbėjęs P. Balčiūnas teigė, *jog be skaitymo gerų knygų nieko negalima nuveikti*

tautiškuose, politiniuose ir ekonominiuose dalykuose. Antras kalbėtojas P. Mikolainis akcentavo skaitymo naudą savišvietai ir atsisakymui *visokių piktu darbų, ypatingai girtavimo, kaip pradžios į visokį piktu*, trečioji kalbėtoja J. T. Želvienė – savišvietos naudą moterims, girdi, iš knygų *dasižinosime, kaip reikia auginti vaikus, kaip užlaikyti namą, kaip gyventi; pamatysime per knygą arba laikraštį visą svieta ir kas ant jo dedasi. Tegul mūsų atliekamas valandas užima naudingi skaitymai, užlaikymas švariai namų ir vaikų* (žr.: Iš lietuviszkų dirvų. *Vienybė lietuvininkų*, 1901, nr. 14).

109 JUODYSZIUS. Mokslas ir apsiszvietimas...

atsirinkimui nuo pat spaudos atsiradimo. Sakysim, 1890 m. A. Burba ragino skaityti laikraščius, kur *kvepia gryna lietuviszka kalba*, vengiant tų, kur ji buvo sudarkyta įvairiais praszaliečių žodžiais: lenkiszkais, žydiškais, angliszkais, vienu žodžiu, *miszynys*, kaip priešingą „Saulei“ pavyzdį pateikdamas „Vienybę lietuvininkų“ (jis pasisakė ir už bendrą literatūrinę kalbą spaudoje, girdi, jei *raszytume kažnas pagal savo tarmę, tai labai daug kalbų iszdyktų, beje: žemaitiszka, sziauliszka, trakėniszka, vilniszka, dzūkiszka, kapsiszka ir t. t.*)¹¹⁰; o kone po pusanatro dešimtmečio „Darbininkų viltis“, konstatavusi, kad labiausiai JAV lietuviai stokojo išsilavinimo, nes be jo *visados jausiesi prižemintas, paniekintas nuo apszviestiesnių*, svarbiausiu savišvietos šaltiniu įvardijo laikraščius, tik apgailestavo, kad jų *įtekmė aprubežiuota*¹¹¹.

Švietimo, skaitymo skatinimas buvo įrašytas ne vienos draugijos tiksluose, tačiau buvo ir tokių, kurios juos skelbė kaip pagrindinius siekius. Ko gero, garbiausia ir pirmoji buvo J. Šliūpo įsteigta 1889–1896 m. veikusi Lietuvių mokslo draugija, tačiau ji pirmiausia orientavosi į leidybą, nors tarp tikslų minėjo ir mokyklų steigimą, ir aukštojo mokslo siekiančiųjų šelpimą¹¹². Praėjus porai metų nuo jos likvidavimo, J. Šliūpas pagarsino steigias „Keliaujančią mokslo draugystę“, turėjusią rengti mokslines paskaitas kolonijose. Laisvamaniai sutiko žinią palankiai, girdi, projektas rėmėsi kone visose Europos valstybėse egzistavusių ir tarp kaimo gyventojų platinusių *apszvietimą geriaus negu kur nors ant vietos parengtos mokslainės draugijų pavyzdžiu*, tik iškart suabejota sėkme menant nemažą priešišumą steigėjo asmeniui, nors ir mėginta kviesti netrukdyti: *musų dirva varpucziu apžėlusi, darbo užteks kiekvienam, tegul tikt jo nieks ne bando sau sumonopolizuoti*¹¹³. Deja, pradėjus veiklą draugijos lektoriai J. Šliūpas, Vladislovas Dembskis ir kiti veik visuose renginiuose rasdavo iš anksto priešiškaite nuteiktus žmones, salėse kildavo ne tik triukšmas, bet ir muštynės¹¹⁴. Matyt, tai ir lėmė jos greitą pabaigą.

Iš kitų minėtų tikslų siekusių draugijų žinome apie 1894–1895 m. įsteigtas skaitymo draugijas Plymouthe, Čikagoje ir Shenandoah (pastaroji, vyskupo M. Valančiaus vardo, nyko jau 1895 m. ir raginta ją išsaugoti, girdi, skaitymo dėka *pasiliktu kiszeniujene vienas atliekamas centas, kurį būtume perleidę ant nieku, žodžiu tariant ne tik mes pakiltume pasvietime, bet per skaitymą pasitaisytume doriszkai ir geriau stovėtume tautiszkai*)¹¹⁵. 1895 m. Čikagoje buvo įkurta Simono Daukanto draugija, savo tiksluose įrašiusi rūpinimąsi švietimu, jo platinimą, spaudos sklaidą, kad *kiekvienas lietuvis pramoktų skaitytie ir raszytie ir galėtų žengtie pirmyn drauge su kitomis tautomis*¹¹⁶.

Derlingi draugijų steigimu buvo 1898 metai: Wilderminge, Pa., atsirado 21 narį vienijusi „Draugystė lietuvių literatūros ir mokslo“¹¹⁷; Clevelande –

„Blaivystės ir mokslo draugystė“¹¹⁸, kažkokioje kolonijoje trys vyrai įsteigė „Algirdo D. Lietuvos kunigaikščio“ draugiją, išsikėlę tikslą *platinti apszvietą*¹¹⁹. Dar žinoma 1900 m. Delray, Mich. įkurta „Draugystė dr. Jono Szliupo“, išsikėlusį tikslus įsteigti biblioteką, platinti švietimą, mokyti nemokančius skaityti, rengti paskaitas ir *wisaip stengteis apie apszvietimą ir jo praplatinimą tarp lietuvių*. Nariais galėjo būti visi nepaisant lyties, amžiaus, tikėjimo ir kitų pažiūrų skirtumo, tekeltas vienas reikalavimas – turėti *lietuviszką dwasią*¹²⁰.

Tiesa, ne visi sumanymai įgyvendinti. Sakysim, 1893 m. Wanamie, Pa., planuota steigti „Skaitinyčios draugystė“, bet netesėta išvykus *nekuriems išmanesniems lietuviams*¹²¹. Ne visa veikla pavyko. Pavyzdžiui, Simono Daukanto draugija mėgino rengti *moksliszkus skaitymus*, bet viskas baigėsi po pirmojo, kurį vedė gydytojas Mykolas Stupnickas, – nariai atsisakė rinktis į antrą, tad „Lietuvai“ teliko spėlioti, kas kaltas – M. Stupnickas, ar draugijos nariai, kurie nemėgo mokslo¹²². Pažymėtina, jog kai kurios šių draugijų, ne tik LMD, bandė spręsti švietimo problemas išleidamos vieną kitą knygą, pavyzdžiui, Plymoutho M. Valančiaus draugija, 1897 m. išleidusi knygą „Lengwas budas pacziam per sawe iszmokti grazsiai raszyti“. (Draugijų leidybinė veikla dar laukia deramos analizės.)

Tačiau jų veikla buvo daugiau ar mažiau lokali, apsiribojo viena kolonija, ir labiau pastebimas didžiųjų organizacijų indėlis¹²³ – TMD, SLA, besikuriančių socialistų organizacijų. Tiesa, šiuo atveju daugiausia būtų kalbama apie švietimo, savišvietos ir skaitymo naudos propagavimą, kuriuo užsiėmė jų nariai, dalyvaudami įvairiose kolonijose rengtuose renginiuose ir neretai apie tai

110 BURBA, Aleksandras. Plymouth. *Vienybė lietuwninkų*, 1890, bal. 9.

111 Reikaluose apszvietimo. *Darbininkų viltis*, 1904, liep. 30.

112 Lietuvių Mokslo Draugystė. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 16. Bostonas, 1958, p. 71.

113 Keliaujanti mokslo draugyste. *Lietuva*, 1898, bal. 8.

114 MICHELSONAS, Stasys. *Lietuvių išeivija Amerikoje...*, p. 280–281.

115 Shenandoah, Pa. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, saus. 1.

116 Isz draugystes Simano Daukanto. *Lietuva*, 1895, vas. 16.

117 Plymout, Pa. 28 rugjūčio. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, rugpj. 29.

118 Iš lietuviškų dirvų. *Vienybė lietuwninkų*, 1898,

gruod. 22.

119 Iš lietuviškų dirvų Amerikoje. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, saus. 20.

120 Isz Delray, Mich. *Lietuva*, 1900, saus. 19.

121 Iš lietuviškų dirvų. *Vienybė lietuwninkų*, 1893, liep. 19.

122 Keliaujanti mokslo draugyste. *Lietuva*, 1898, bal. 8.

123 Ar mėginimas koreguoti jų tikslus, sakysim, 1896 m. paskelbus TMD projektą, pagal kurį ji turėjo šelpti Lietuvos gyventojus, skleisti tarp jų knygas, o išeiviams pardavinėti, siūlyta TMD tikslu padaryti lietuviybės palaikymą išeivijoje, o jai skirtas aukas panaudoti švietimui, nes *apsiszvietę patys labiaus, toliaus gal galėsime juom ir Lietuvos brolius apdalinti* (žr.: Dar apie Tewynes Mylėtojų draugystę. *Lietuva*, 1896, rugs. 26).

šnekėdami kitų savo idėjų sklaidos kontekste; žodžiu, švietimas, savišvieta, raštingumas matyti kaip terpė, sudariusi sąlygas jų idėjų sklaidai tarp išeivių.

XIX a. 10 deš. pastebimas moterų švietimo ir savišvietos, ypač skaitymo, skatinimas pasitelkiant įvairius argumentus, net santuoką ir... grožį: girdi, neturėjusioms *skaistaus veido* buvo kitas kelias *dėl isztekėjimo – mokslas*. *Mokėjimas raszyti, skaityti, ant partapinojo paskambinti ir gražūs rankų darbai, gražiausiai padailina veidą. Skaitymas moksliszkų knygu bei laikraszczių, kaipo ir paraszymas szio bei to į laikraszczius, suteikia prakilnumą bei gražumą, aiszkesnį už gražiausias skaitstaveides*. Pabrėžta, kad dalis vyrų rinkosi tik tokias žmonas, tad moterys ragintos lankyti vakarines mokyklas ir išnaudoti visas galimybes švietis: *skaitykite moksliszkas knygeles, per tai pastosite laimingos dėl savęs ir visuomenės*¹²⁴. Žodžiu, ir išeivijoje išgirstas „Varpo“ šauksmas, kur inteligentams rasti žmonas; ir čia taip pat dūsauta, kad jiems į žmonas paėmus svetimtautes, vaikai prarandami lietuvybei; o į pasvarstymus, kad vyrai galėtų išmoksinti situoktines po vedybų, žiūrėta pesimistiškai – girdi, jei mergina ir iki to neprasilavino, tai *matyt jau, kad mokslo nemėgsta ir pasiganėdina vien pataitės role. Isz tokios medegos sunku ką gero padaryti; išvedant, jog labiausiai mūsų pasikėlime stabdo stoka moterų. Kol jos miega, szalinasi nuo szviesos ir nuo gerų darbų, kol meilės to negalės įkwepti pagimdytiems jų vaikams, liudna lietuvių ateitis Amerikoj*.¹²⁵

Moterų prusinimo viltys sietos ir su spaudos augimu, ir su jų stojimu į SLA, TMD bei kitas draugijas¹²⁶, ir su vien moterims skirtų draugijų atsiradimu. Matyt, pačią pirmą „Lietuvaikių draugiją“, savo tikslu skelbusią narių švietimą, 1898 m. vasaros pabaigoje įkūrė Joana Želvienė – pirmoji lietuvė, įgijusi gydytojos išsilavinimą JAV¹²⁷. Po poros metų Newark, N. J., įsteigta „Gražinos draugystė“, jos narės pasižadėjo lavintis *paczios lietuwiszkaj kalboj, mokinti jos sawo vaikus, kalbėti terp sawes lietuwiszkai, o ne lenkiszkai arba angliszkai ir daboti, kad ir vaikai iszsimoktu lietuwiszkai; ant iszsimokinimo angliszkai vaikus leisti į wieszas mokslaines*¹²⁸. XX a. amžiaus pradžioje „Vienybei lietuwninkų“ džiaugiantis tokių draugijų daugėjimu, gauseniu moterų stojimu į TMD, sykiu pripažinta, jog nemažai jų toliau *dvasiszkai snaudžia, nesirūpindamos pasikelti tikram supratime*, bet dėl to labiau kaltino vyrus, menkai supratusius *naudą knygu ir laikraszczių skaitymo*¹²⁹.

Tačiau sykiu skambėjo ir kaltinimai moterims, jog, nesuprasdamos skaitymo naudos, priekaištaudavo vyrams dėl pinigų švaistymo spaudai, paakindamos karčemosė per kartą pragerti tiek ar daugiau, nei *kasztuotų parsigabenimas visų geresnių lietuwiszkų laikraszczių sykiu*. Akcentuota, jei vyrai skaitydami leistų laiką namuose, ir žmonoms būtų geriau, nepradėtų pačios girtuokliauti ir nepabėgtų su koku nuomininku, kaip dažnai nutikdavo. Vyrams patarinėta, kaip patraukti

žmonas prie skaitymo: pradėti nuo tekstų, kurie *sziek tiek užimty*, o paskui, girdi, pati prašys paskaityti, norės išmokti skaityti, ir tada *jos protas povaliai iszsvystys isz apsiauzcianczios ją miglos ir, galiaus, ji taps szviesia, iszminga moterim, naudinga draugijos sąnare ir geriausia drauge vyro szeimyniszkame gyvenime. Tik apszvietimas, tik apszviesti vyrai ir apszviestos moterys gali pakelti tautą, tik szvie-nytas musų darbas įstengs mus pastatyti ant lygaus su kitoms tautoms laipsnio.*¹³⁰

Atsirado ir daugėjo moterų, supratusių mokslo svarbą ir apie ją aiškinusių kitiems¹³¹. Ko gero, E. Šliūpienė, raginusi moteris lankyti vakarines mokyklas, siūlė ir konkrečią savišvietos namie mini programą: prašyti mokačių parodyti raides ir kaip jas rašyti, paskui pačioms mėginti ir neabejoti, jog neišmoks,

124 JAUNIKAITIS. Lietuvaitėms. *Vienybė lietuvninkų*, 1898, saus. 20. Kad tai buvo svarbu kai kuriems vyrams, patvirtino tūlo A. Kolesky paieškos per „Lietuvą“ žmonos, keliant reikalavimą, kad mokėtų rašyti, tik kažkoks amžininkas, pastebėjęs, jog noras geras, pridūrė, kad būtų puiku, jei merginos netekėtų už neraštingų (žr.: Plymouth, Pa. 13 liepos. *Vienybė lietuvninkų*, 1898, liep. 17).

125 Su kuom apsiwesti? *Lietuva*, 1900, rugpj. 17. Tiesa, lygiagrečiai vyko ir kitas procesas – nebe-pakęsdamos blogų sąlygų moterys palikdavo vyrus, ir „Lietuva“ 1903 m. teigė, jog *nepri gulminga gali pastoti tik apšviesta moteriškė; daugumas lietuvaičių pasigánėdina role pataičių, apie apšvietimą mažiausiai rūpinasi, rods prie to jų iš tikro nieks neragina; priešingai visi, net tėvai nuo to draudžia* (žr.: Kodėl daug moterų lietuvių bėga nuo vyrų? *Lietuva*, 1903, birž. 19). Beje, ir vyrai raginti mokytis, kad galėtų rašyti laiškus merginoms į Lietuvą ir pasikviesti jas į JAV vedyboms, nes, girdi, ir vestuvės su lietuve pigiau kainuotų, ir gyvenimas su jomis linksmesnis nei su kitatautėm, ypač lenkėmis (žr.: Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvninkų*, 1892, kovo 2).

126 Musu moterys. *Vienybė lietuvninkų*, 1898, kovo 3.

127 Plymouth, Pa. 7 rugsėjo. *Vienybė lietuvninkų*, 1898, rugs. 8. Viename draugijos susirinkime kalbėjusi E. Šliūpienė patarė, kaip leisti vaikus mokytis, pratinti vyrus ir pačioms skaityti, nes taip pažins *surėdymą svieto ir jo gražumą, kurio ne-*

gali matyti tokis, kuris neskaito knygu, kad kiekvienos narės pareiga išmokti rašyti ir skaityti (žr.: Isz lietuviškų dirvų Amerikoje. *Vienybė lietuvninkų*, 1898, spal. 6).

128 Isz Newarko, N. J. *Lietuva*, 1900, kovo 23.

129 In darbą ir szvies! *Vienybė lietuvninkų*, 1901, nr. 16.

130 BIZNIERIUS. Mūsų moterys ir jų apšvietimas. *Lietuva*, 1903, rugs. 11.

131 Sakysim, 1902 m. kažkokia M.P. Pakeleivė ragino moteris pabusti, girdi, daugelio jų *negalima moterimis, sutvertoms ant Dievo pavidalo vadinti, jos greicziau pataitės, gyva maszina*, o to priežastis – stoka apszvietimo. *Lietuviszkos moterys skęsta tamsybėse todėl, kad nemėgsta skaityti pamokinanczių, mokslingų knigų ir laikraszczių; per tai jos nė nesupranta, kad toks gyvenimas, kokį jos veda, nevertas vardo gyvenimo: jos auga ir mirszta teip kaip negalinti iszreiksztiti savo jausmų laukų ir girių augmenys. Musų moterys nežino, kaip galima pasikelti, kaip elgtiesi su tokiais vyrais, kurie jas paėmė ne už moteris paramintojas ir drauges, bet už verges. Ir, kaltindama jas pačias, kad nesirūpino savo reikalais, velija miegoti, nieko neveikti*, Pakeleivė sykiu ragino moteris stoti į darbą ant tautos labo, skaitant patirti, ką daryti, kad isz pataiczių persikeistume į žmones, į Dievo sutvėrimus, jo sutvertus ant savo pavidalo ne tik isz kuno, bet ir isz dvasios ir proto; įkvėpti vaikams lietuviszką dvasią, mokyti gimtosios kalbos (žr.: M. P. PAKELEIVĖ. Ar ilgai miegosime seserys lietuvaite? *Lietuva*, 1902, kovo 28.)

nes nėra tokio daikto ar darbo, kurio nebūtų galima atlikti, turint ant to ypatingą norą. Ji pateikė ir tinkamos savišvietai literatūros sąrašą: pradžioj skaityti tokias knygas, kaip „Lietuvos Gaspadinės arba kaip suvartoti Dievo dovanas“, „Ką turime daryti kad sveiki butumėm ir ilgai gyventumėm“, „Hygiena arba mokslas apie užlaikymą sveikatos“, kas kiekvienai moteriszkei privalu yra žinoti naminiame gyvenime; vėliau – „Geograpiją arba apraszymą apie žemę“, „Apie žemę ir kitus svietus, jų buvį, pradžių ir pabaigą“, „Lietuvos istoriją“, laikraszczius ir t. t. Girdi, po šių ir kitų knygų pasaulis atrodytų kur kas didesnis, visai kitokiomis akimis praregėsite ir pamatysite tokius daiktus, kurių dabar nematote, o kurie aplinkui jus yra; taip pat moterys gebės atsakyti į vaikų klausimus, ir tokie pokalbiai šiems padės pasirošti mokyklai¹³².

Grįžtant prie spaudos kaip svarbiausio savišvietos šaltinio, reikia pasakyti, kad leidėjai, suprasdami švietimo svarbą, atvirai deklaruodavo jo ir skaitymo skatinimą kaip vieną pagrindinių savo uždavinių. Pavyzdžiui, J. Ramanauskas, 1895 m. perimdamas „Garso Amerikos lietuvių“ redagavimą, teigė, kad išsilavinimas – vienas didžiausių turtų ir dorybių, kad privalu mokytis, skaityti *geras knygas*, pažinti savo istoriją, o to pasiekę lietuviai rūpinsis savo geresne ateitimi ir bus lygūs su kitas dabar aukszcziaus stovinczias tautas, todėl žadėjo skelbti straipsnius apie švietimo būtinybę, Lietuvos reikalus ir t. t.¹³³

Žinoma, suprantant periodikos naudą nuolat sielotasi dėl mažo skaitytojų skaičiaus¹³⁴. Sakysim, 1896 m. SLA organas „Tėvynė“ apskaičiavo, kad jei 200 000 lietuvių, iš kurių pusė, ko gero, mokėjo skaityti, per dieną uždirbdavo 1,25 dol., tai per metus susidarydavo tiems laikams įspūdinga 75 mln. dolerių suma, bet mažiausiai pusė jos buvo prageriama arba iššvaistoma įvairiems niekamams, o laikraščius prenumeruodavo daugiausia 2 000, kiti dažniausiai teisingdavosi *iszkadavoja pinigų užsimokėt už laikrasztį*¹³⁵. XIX a. pabaigoje skaičiuota: jei laikraštis turi apie 2 000 skaitytojų, tai jau daug, teigta, jog tuo metu buvo apie 5 000 laikraščių skaitančių lietuvių¹³⁶, o nuo jų gausėjimo priklausė ir galimybė nors kiek prilygti amerikiečių spaudai, bet padėtis vertinta bliaivai – *turbūt toli tas laikas*, nes tuo metu jau ir nedideli JAV miestai turėjo nesunkiai išsilaikančius dienraščius¹³⁷. Nereikia užmiršti, kad daugėjant skaitytojų vis garsiau reikštas nepasitenkinimas lietuviškos spaudos būkle, ypač dienraščių stoka. Tokiems reikalautojams buvo atsakoma, kad skaitantys angliškus ir lenkiškus dienraščius turi pradėti skaityti bent vieną lietuvišką laikraštį, pirkti savišvietai tinkamas lietuviškas knygas, nes tik išaugus skaitytojų skaičiui gali atsirasti arba savo dienraštis, arba atpigti savaitraščiai bei knygos¹³⁸.

Nuo išieviškos periodikos plėtos pradžios regima leidėjų kova už skaitytoją, akcentuojant savojo pranašumą. Ilgą laiką nemažai pastabų reikšta dėl laikraš-

čių kalbos, girdi, juose *kiekwienas kitaip raszo: vieni remiasi ant kokio nors pamato, kitiems visai pamato nereikia*; daug problemų kėlė ir prastas korespondentų kolonijose rašybos išmanymas ar rašymas savo tarpe¹³⁹, siekis savo pranešimais tik ką nors pažeminti, o dėl to kilę kivirčiai atsiliepdavo ir laikraščio reputacijai¹⁴⁰.

Kalbant apie turinio kokybę (anot amžininkų, nurodant laikraščių teigiamybes ir trūkumus, įvardijant gerus ir blogus laikraščius, agituojant skaityti gerus, buvo galima žmones įtikinti juos prenumeruoti), daugiausia strėlių buvo nukreipta į D. T. Bačkausko „Saulę“, tačiau sykiu vis apgailestauta, jog ši, kad ir, girdi, prasčiausia, ir *neprišilaiko moralizškumo*, turėjo daugiausia skaitytojų. Susierzinimą kėlė ir „Saulės“ leistų knygų populiarumas, girdi, dauguma skaito pasakėles apie *užkeiktas karalaites, tai wël apie burtinikus*, o knygų platintojams siūlant mokslo populiarinimo knygas bijo į rankas paimti, *gal dar žmogus izz galwos iszeis arba bediewiu tapti*¹⁴¹ (nors daug vėliau buvo pripažinta, kad daug išveivų pramoko skaityti vien dėl „Saulės“ knygų patrauklumo).

Sykiu reikia pabrėžti, kad „Saulės“ sėkmė – tai kryptingos leidėjų veiklos pavyzdys. Peržiūrėjus ilgiausiai tuo metu gyvavusių laikraščių turinį ir jų išleistas knygas, galima išskirti dvi tendencijas. Viena – didelės apimties kūriniai iš pradžių būdavo spausdinami laikraščiuose, o vėliau išleidžiami atskiromis knygomis, kita – leidėjai leisdavo leidinius, tęsiančius laikraščio programą, pavyzdžiui, nemažai mokslo populiarinimo straipsnių skelbusi „Lietuva“ išleido ir daug mokslo populiarinimo knygų, ir šiuo atveju reikia įvertinti leidėjo A. Olšausko įžvalgumą, kad prisiviliojo redaguoti „Lietuvą“ J. Adomaitį-Šerną, kuris parengė daug mokslo populiarinimo leidinių, išpopuliarėjusių tiek išveivijoje, tiek Lietuvoje.

132 LIETUVĖ [ŠLIŪPIENĖ, Eglė]. Pasikalbėjimai su moterimi. *Vienybė lietuvninkų*, 1898, rugpj. 11.

133 [J. Ramanauckas]. Mielie broliai. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, saus. 24.

134 ŽMOGUS. Musu apszvietimas. *Vienybė lietuvninkų*, 1898, rugs. 1.

135 Smulkmenos. *Tėvynė*, 1896, nr. 1.

136 Wisi prie skaitymo! *Lietuva*, 1898, gruod. 2.

137 [Redakcijos skiltis]. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1897, saus. 2.

138 DAMIJONAITIS, M. J. Isz Cleveland, Oh. *Lietuva*, 1898, gruod. 2. Tuo metu lietuviškų savaitraščių metinė prenumerata kainavo tris dolerius, o lenkiškų ar vokiškų dienraščių – du,

tačiau priekaištaujantiems būdavo primenama, jog vokiečiai (įskaitant moteris) skaitė ne vieną laikraštį, jų namuose būdavo pilna knygų, o pas dažną lietuvių kiek ieškosi, *nerasi popieros szmotelio, o kas link knygų ir laikraszczių, tai kas jam izz to skaitymo, welik susėdus prie stalo, parsineszti blekinę alaus ir loszti kazyzoms, tai bent wisi žinos, kad izszloszė, kad izszlupo nuo kito keletą centų!* (žr.: Wisi prie skaitymo! *Lietuva*, 1898, gruod. 2).

139 Ar reikalinga mums lietuviszką gramatika? *Lietuva*, 1896, lapkr. 7.

140 DAMIJONAITIS, M. J. Dar apie musų laikraszczius. *Lietuva*, 1899, saus. 7.

141 Ten pat.

IŠEIVIŲ SROVIŲ KONFLIKTAI DĖL ŠVIETIMO, SAVIŠVIETOS IR SKAITYMO

Kaip minėta, išeivių srovių požiūris į švietimą ir skaitymą buvo skirtingas, ir tai atsiliepėdavo ir procesams kolonijose, kur raginimai šviestis, skaityti susidurdavo su nemažu pasipriešinimu. Iš dalies šis buvo stichiškas, nulemtas gyvenimo būdo, sakysim, 1898 m. spaudą Pensilvanijos kolonijose platinęs M. J. Damijonaitis teigė, kad *didžiausią viltį čia lietuviai padėję stikle alaus*¹⁴². Žvalgas iš Jercey City, Pa., rašė, jog *pažadyti gerus (lietuvius) prie skaitymo laikraszczių ir knygų yra baugu, taip jie nekenčia apszvietimo*¹⁴³, kitas šios kolonijos gyventojas teigė, jog tarp vietos daugiau nei 300 lietuvių buvo nemažai baigusių keturias penkias gimnazijos klases, bet klestėjo girtuoklystė, iš šešių karčemų tik vienoje galėjai rasti vieną ar du laikraščius, kiti saliūnininkai, atseit, manė, jog kuo *lankytojai tamsesni, tuo geriau*¹⁴⁴. Kada Clevelande buvo įsteigta „Blaivystės ir mokslo draugystė“, daug kas piestu stoji prieš: *kad ir pačią su vaikais pragersiu, bet mokslas ir blaivystė mūsų mieste tarp lietuvių negyvuos*¹⁴⁵. Net ten, kur amžininkai pastebėdavo vieną kitą šviesesnį spindulį, per akis būdavo priežasčių ir pesimizmui, sakysim, 1898 m. po „Vienybės lietuvninko“ agento apsilankymo Smokie 2, Pa., kur keliolika lietuvių užsiprenumeravo laikraštį ir *išzirinko sau naudingų moksliszku knygų*, pripažinta, kad dauguma neskaitė jokie laikraščio¹⁴⁶.

Kitąsyk ir keliolikos labiau prasilavinusių vyrų raginimai imtis *mokslo ir vesti žmoniszka gyvenimą* neturėjo pasisekimo, kaip buvo Mahanoy Plane, Pa., kolonijoje¹⁴⁷, tad vienas žmogus pasijusdavo priešų apsuptyje. Sakysim, Hudson, Mass., gyvenęs Karolis Baranauskas atsigabeno knygų ir laikraščių, ragino lietuvius skaityti, steigti anglų-lietuvių mokyklą, bet sulaukė tokių persekiojimų, jog buvo priverstas išvykti. Po trijų mėnesių grįžęs mėgino atnaujinti veiklą ir vėl turėjo išvykti. Trečią kartą grįžti jį įkalbėjo kažkokie kitataučiai, ir nors kažkas jį net teismui apskundė, K. Baranauskas dargi *persekiojamas girtuoklių vėl pradėjo platinti knygą, raginti prie skaitymo, o per tai girtuokliawimai ir klykavimai lietuvių po saliūnus pradeda mažintiesi*.¹⁴⁸

Sykiu tenka kalbėti ir apie kovos, susijusios su tuo metu pasaulyje vis labiau augančiu pasaulėžiūrų susipriešinimu, atspindį sąlyginai negausioje išeivijoje. Šiuo atveju labiausiai regima kairiųjų reakcija į dešiniųjų veiksmus, dažniausiai kunigų, į jų pasisakymus neretai iš sakyklos, lankant parapijiečius ar neduodant išrišimo po išpažinties skaičiusiems *bedievių literatūrą*¹⁴⁹. Nesivaržyta vaizdingų apibūdinimų, girdi, draudė šviestis ir skaityti *idant mūsų broliai nepra-*

silavintų, bet visados pasilikų tamsybėje¹⁵⁰, siekiančius švietimo vadino visokiais iszmislytais vardais, bjaurina perstato bedieviais, szliuptioniais ir t. t., tik užmirsza paaiszkinti kokį pats Dievą garbina, girdi, kai žmonės pradėjo labiau griebtiesi prie skaitymo naudingų knygų ir laikraszczių, pakelianczių supratimą, musų kunigai raitosi, isz kailio neriasi, kaip žaltys ant skruzdėlyno užmestas, kad tik užbėgti už akių ir neduoti apsišviesti tamsiems žmonėms.¹⁵¹ Kitąsyk lazda gal net buvo perlenkiama, kaip nutiko „Vienybėje lietuvininkų“ teigiant, kad kunigai apšaukdavo bedieviais ir skaičiusius katalikiškus laikraščius, nes, girdi, tie visi skaitymai yra ne Dievo paraszyti, o tiktai žmonių išmįslyti, ir į pragarą veda, arba kad kunigai laikė per 500 metų mūsų protėvius tamsybėje, o dabartinei ir tą patį daro ir rėkia, kad jie progresą varo¹⁵². Kunigai net lyginti su knygnešius gaudžiusiais Rusijos žandais ir teigta, kad kai kurie, be abejonės, jei tik turėtų galę, tai ir į kalėjimus grūstų už skaitymą lietuviszkų rasztų.¹⁵³

Tiesa, kairiesiems kartojant, kad švietimą ir spaudą niekina niekszai, wisi, kurie bijosi atgawimo spaudos, kurie bijosi pasikėlimo žmonių supratimo, nes tąsyk ne galės jau szvejoti jų paczių sudrumstame vandeny, pasitaikė ir pripažinimų, jog buvo ir švietimo naudą supratusių kunigų, o kad draudimų nepaisoma,

142 Isz lietuvisku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, saus. 27.

143 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, bal. 14. Anot kažkoko J. Bubljo iš iš Wilkes-Barre, Pa., kai, užėjęs pas neskaitančius laikraščių, skaitė jiems „Saulės“ išleistus „Linksmus vakarus“ ir „Tūkstantį naktų“, klausė ir per visą naktį, bet atsinešus laikraštį ar moksliszką knygelę neatsirasdavo nė vieno klausytojo, o paklausti aiškino, kad čia nė suprasti negali, o J. Bubljiui aiškinant, kad tai naudingiau nei „Tūkstantis ir viena naktis“, šaukė, jog tai gryna teisybė, nes tai yra viskas iš senovės atsitikimų, o tų moksliszkų, kam mums jų reikia, mes nebūsime mokinti, kam mes jas skaitysime, kokia nauda bus iš to, duszios tuomi neišganysi (žr.: *Isz lietuviszkų dirvu Amerikoje. Vienybė lietuvininkų*, 1898, kovo 31).

144 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*. 1898, birželio 30.

145 Ten pat, 1898, gruod. 22.

146 Ten pat, 1898, saus. 20.

147 Ten pat.

148 Isz Hudson, Mass. *Lietuva*, 1899, lapkr. 24.

149 Galima rasti ne vieną liudijimą, kaip kunigai,

pamatę parapijiečių namuose „Lietuvą“ ar „Vienybę lietuvininkų“, draudė juos skaityti, *brukdami tik kunigų iszleidžiamus „Žvaigždę“ ar „Tėvynės Sargą“; knygąs teipgi siūlo tik kunigų iszleistas: apie „davatkas“, „sakramentus“, „pragarą“ ir „stebuklus“; moksliszkas, lavinanczias žmonių protą, vadina bedieviszkoms; uždraudžia po mirtinu „grieku“ skaityti net Szventą Rasztą, isz kurio jie patys žmones mokina.* (žr.: RAMANAUCKAS. Kas mus trukdo? *Lietuva*, 1902, rugs. 26).

150 ŽMOGUS. Musu apszvietimas. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, rugs. 1.

151 RAMANAUCKAS. Kas mus trukdo?...

152 Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, saus. 20. Kunigų draudimo atvejų spaudoje randama ne vienas ir ne du, sakysim, Waterburio kun. Petras Saurusaitis draudė skaityti „bedieviškus“ laikraščius, o Hazletono, Pa. kunigas lietuvių bibliotekai uždraudė užsisakyti kaip bedieviškus „Vienybę lietuvininkų“ ir „Lietuvą“ (žr.: Isz lietuviszku dirvu. *Vienybė lietuvininkų*, 1901, nr. 7).

153 RAMANAUCKAS. Kas mus trukdo?

rodė išleidžiamų knygų ir laikraščių skaitytojų daugėjimas¹⁵⁴; ir amžininkams labiausiai apmaudą kėlė tai, kad būtent kunigai galėjo efektyviai paakinti žmones skaityti¹⁵⁵.

Dešiniųjų pasipriešinimo sulaukdavo ir oponentų švietimo tikslais įsteigtos draugijos. Jau minėta, kad jų puolimas sutrumpino „Lietuvių mokslo draugijos“ amžių, atsiliepė „Keliaujančiai mokslo draugijai“¹⁵⁶ ir kitų organizacijų veiklai, o raginimai jiems kurti panašias¹⁵⁷ liko be atsako.

Daug iečių kryžiuota dėl skaitomos literatūros pasirinkimo. Kaip minėta, dvasininkai neretai aštriai pasisakydavo dėl skaitymo, ypač, jų nuomone, žalingų leidinių. Sakysim, 1896 m. A. Burba kaip SLA prezidentas laikraštyje „Valtis“ pagarsino atsisaukimą į išeivius katalikus, ragindamas neskaityti pirmiausia D. T. Bačkausko „Saulės“ (girdi, leidėjas viešai prisipažino buvęs bedievis, teigdamas, kad jam svarbi ne skaitytojų tikyba, bet tautybė), taip pat „Naujos gdynės“ ir „Garso“, o vietoj jų rinktis tuo metu katalikiškos pakraipos „Vienybę lietuvininkų“ ir „Lietuvą“¹⁵⁸. Tačiau būtų klaida teigti, kad kunigai buvo nusistatę prieš skaitymą apskritai. Ypač tai pasakytina apie to meto jaunąją kunigų kartą, kurių ne vienas, pradėjęs Lietuvoje, savo išsilavinimą užbaigė JAV (A. Kaupas, A. Milukas ir kiti). Jų pasisakymuose skambėjo vienokie ar kitokie perspėjimai, sakydama, 1898 m. Plymoutho SLA kuopos susirinkime kun. A. Kaupas, kalbėdamas apie knygų ir laikraščių skaitymą, teigė, jog *nereikia tikėti tam, kas yra parašyta, nes ne viskas yra tiesa*¹⁵⁹, ir tai vėlgi buvo susiję su jų dalyvavimu ideologiniuose procesuose bei savų idėjų gynimu ir jų sklaida, tad dešiniųjų spauda tvirtino, jog kunigai turi teisę perspėti parapijiečius apie „netikusias“ knygas ir laikraščius.

Susikirtimų objektu dažniausiai ir būdavo leidinių turinys, vienos ar kitos pusės požiūris į tai, kas gerai ir kas blogai. Sakysim, kairiųjų spauda, kritikavusi ne vieną religinį leidinį, prikaišiojo kunigams, kad neįspėjo apie tokias knygas kaip „*Maižiesžiaus Mokslas*“, „*Nabašninko kardas*“, „*Sviesos krituliai*“, „*Dievas, dangus ir pragaras*“¹⁶⁰, o dešiniųjų spauda atsikirsdavo, kad kunigai, matydami žalą dorovei ir tikybai, turėjo perspėti apie *besensinę knygutę „Dievas, dangus ir pragaras“*, *nemoralizšką pampletą „Kunigija, moterys ir spaviednyczia“* ir t. t. *Arba ar galėjo koks kunigas, o kad ir szejpiau sveiką protą turįs žmogus pagirti „Kardą“?* Be to, kairiesiems prikaišiotas ir dviveidiškumas, girdi, jei katalikai būtų pakritikavę kokią ir jų spaudos peiktą knygą, būtų sulaukę kaltinimų cenzūra, pasiremiant „Saulės“ leidėjui D. T. Bačkauskui iškelta byla, kai *net didžiausi mūsų „mylėtojai teisybės ir dorybės“ (teip jie savę vadina) nesidrovėjo vieszai ginti demoralizuojančių Taradaikos rasztų!* (remtasi ir JAV patirtimi, girdi, ir šioje liberalioje šalyje iš bibliotekų buvo šalinama doroviniu požiūriu kenksminga literatūra, su kokia jie lygino J. Šliūpo ir kitus laisvamanių leidinius)¹⁶¹.

Kitašyk dešiniųjų autoriai tokį savo elgesį aiškino vaizdingai, kaip kun. M. Juodišius, teigęs, jog raginimas skaityti panašus į obuolio siūlymą: gali gauti gerą, o gali ir blogą, ir tas *užnuodins vidurius kiekvieno*. Kalbant apie dvasinį maistą, anot kun. M. Juodišiaus, *koks skaitymas butu mums naudingas, reikėjo, jog būtų buvęs geras pats savyje, ir idant butu mum atsakantis*. Jis kartoją ne vieno kunigo garsintą mintį, kad išsilavinęs žmogus, skaitydamas *negerą knygą, t. y. tokią, kur yra netikras mokslas, mokės tenai rasti grūdus ir pelus, užtat praszcziokélis, o ypacz toks kuris, vos palaižęs mokslo ir laikęs save išsilavinusiu, nieko, išskyrus blogį, iš tokios knygos nebūtų patyręs*¹⁶². Kitaip tariant, kun. M. Juodišius apeliavo į to meto situaciją, kai neretas pramokęs skaityti išėivis, įveikęs porą knygų, pasijusdavo labai mokytas ir nesidrovėdavo reikšti kategorišką nuomonę visais klausimais. Sakysim, A. Kaupas, reaguodamas į dažną kairiųjų spaudoje frazę, kad vienur ar kitur *žmones labai tamsus: jokių knygų ir laikraszczių neskaito*, teigė, jog taip rašiusieji įsivaizdavo, kad skaitymas *suteikia diplomą apszvietimo*. Anot jo, didžiausia klaida buvo, kad *nesimokiname – ir tikime szventai tam, ką perskaitome*. Girdi, jei kas kartojantis skaitęs, kad žmogus kilęs iš beždžionės, paėmęs Čarlzo Darvino knygą nebūtų jos supratęs, o jei ir būtų, nerastų joje tokio teiginio. Jo žodžiais, *apszvietimu dabar pas mus vadinasi paniekinimas viso to, ko musų tauta iki sziol laikos, ir kaip pavyzdį pateikė kažkokį „Vienybės lietuvninkų“ skaitytoją*. Girdi, šis šaipėsi iš kitų, besielgusių ir manusių kitaip nei jis, bet vos sugebėjo rašyti ir redakcijos iš jo *gieroglifų sutaiso korespondencijas, žinoma, priesz kunigus ir „tamsuolius“*. *Vaikinas puošiasi dar daugiaus ir laiko savę už tikrai apszviestą. Žinoma, nesirūpina jis ir nesirūpjis niekadods įgyti nors tiek mokslo, kad savo pavardę galėtų taurai parasztyti*.¹⁶³

154 DAMIJONAITIS, M. J. Stengkimės apsi-szwiesti. *Lietuva*, 1900, saus. 12.

155 *Vienok, ką iš sakyklų pekliszka derva gąsdina, ragintų prie skaitymo laikraščių ir knygų, tuo greičiau tamsuolius pripratintų prie skaitymo, o tada galėtume uždėti skaitinycias kožnam miestely, kur tik yra didesnis skaitlius lietuvių, taipogi galėtume uždėti knygų pardavinycias, kur kiekvienas galėtų gauti, nes iš mus brolių daug yra ką nemoka rasztyti, taigi norėdamas gauti knygą, jis turi ieszkoti raštinniko, kuris jam partrauktų tokią knygą ir vietoje ieszkoti rasztinniko, nuejės į saliuoną tuos pinigus prageria* (žr.: Isz lietuviszkų dirvų Amerikoje. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, kovo 31).

156 Dar tik paskelbus apie jos steigimą pasirodė pranešimai, kad kun. Juozas Žebrys *iš karto ren-giasi su „žaliais kiausziniais“, o „Garsas“ jau dairosi*

apie jos pabaigą (žr.: Isz lietuvišku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuwininkų*, 1898, kovo 31).

157 Plymouth, Pa. 20 d. Balandžio. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, bal. 21.

158 Atsiszaukimas į lietuvius katalikus Amerikoje. *Valtis*, 1896, geg. 16.

159 Isz lietuviszku dirvu. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, rugs. 30.

160 Plymouth, Pa. 23 d. Lapkričio. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, lapkr. 24.

161 Sanvaite nuo sanvaites. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1898, lapkr. 17.

162 JUODISZIUS. Maistas ar nuodai? *Žvaigždė*, 1901, liep. 4.

163 [KAUPAS, Antanas]. Karvojaus laiszakai. *Žvaigždė*, 1901, liep. 4.

Dešinieji irgi pripažino, kad spauda labiausiai tiko švietimo ir savišvietos tikslams, ypač turint omenyje išeivius, gyvenusius mažose kolonijose ar pavieniui tarp kitataučių, tuo labiau kad XX a. pradžioje jau džiaugtasi per porą dešimtmečių įvykusiais pokyčiais: *literatūra pasididino lygiai originalizskais kaip ir verstais iš svetimų kalbų veikalais, teip kad dabar lietuvis, nors vien tik savo prigimta kalbą pažindamas, gali jau rasti iš ko pasirinkti pagal savo norą laikrasztį ar knygelę ir atliekamą nuo darbų laiką perleisti ant naudingų skaitymų*.¹⁶⁴ Tačiau daug kas jiems kėlė rūpestį, sakysim, pripažinus, jog auganti periodika ir jos skaitymas rodė tautos žinių troškimą ir buvo ženklų subruzdėjimo ir iš dalies noru apsiszvietimo, sykiu apgailestauta, jog laikraščiai, išskyrus kelis, buvo neverti, *idant doras žmogus juos į ranką imtų, „Vienybė lietuvininkų“ ir „Lietuva“, girdi, tiek atsižymėjo savo melagystėms ir begediszkom pliovonem, kad jau tas tapo priežodžiu* ir atmušė daugelio tikėjimą spausdintu žodžiu¹⁶⁵.

Kalbant apie augusią knygų leidybą, dešiniems kėlė nerimą tai, jog pasirodydavo daug laisvamaniškos ir socialistinės literatūros, mokslinių, mokslo populiarinimo knygų, parašytų remiantis kitų šalių mokslininkų knygomis, tad jiems, dar stokojusiems savos literatūros, teliko (be jau minėtų įvairių viešų draudimų¹⁶⁶) publikacijomis periodikoje mėginti stabdyti oponentų literatūros sklaidą. Tam buvo įvardijami vienokie ar kitokie jos žalingumo aspektai ar apskritai metami abstraktūs kaltinimai, kaip pasielgė kun. M. Juodišius: jis teigė, jog oponentų propaguojamos knygos specialiai parašytos nesuprantamu stiliumi, kad paslėptų teisybę ir pritrauktų nesuprantančius¹⁶⁷.

Reikia pasakyti, jog katalikų veikėjams buvo būdingas ne tik skaitymo naujos teigimas, bet ir siekis paaiškinti, kaip ir ką skaityti, kitąsyk netgi įvardijant, kas skaitytina ir kas ne. Pirmas toks pavyzdys būtų dar 1896 m. pasirodę, matyt, „Valties“ redakcijos pasvarstymai „Apie skaitymą piktų knygų bei laikraszczių“, nes, girdi, lietuviams pradedant mokytis ir skaityti gimtąja kalba tikras krikščionis privalėjo būti labai atsargus, mat buvo gausu *melagingų ir paleistuvingų knygų bei laikraščių*. „Valtyje“ įvardyti tokių leidinių kriterijai: užgaunantys tikėjimo tiesas, puldinėjantys katalikų tikyba, platinantys *nuopuolį ir kūno norų sujudinimą*, teisinantys paleistuvavimą; įvardyti ir konkretūs pavojingi leidiniai *musu išzganymui*: „Saulė“, „Garsas“, *stimpanti* „Nauja Gdynė“, *o išz pastipusiuju*: „Lietuviszkas Balsas“, „Apszvieta ir „Tetutė“. *Išz kningelių*: „Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai“, *Lietuvos Mesijas*“, „Dievas, Dangus, Pragaras“ ir tt. Paminėtos ir priežastys, kodėl reikėjo vengti tokios literatūros: jų skaitymas nuodėmė, nes skaitantys tyčia nuodija savo sielą; nuodėmiavo ir skaitęs tik laiko praleidimui, taip apleidęs savo *paszaukimo priderystes* ir berūpinęs tik žemiškaisiais reikalais; anot „Valties“, sunkiai nusidėjo ir tokios literatūros leidėjai, spaustuvininkai,

platintojai, taip pat ir laikę ją namuose ar padėdavę taip, *jog bile kas gali paimtu*, saliuininkai, krautuvininkai, viešbučių savininkai, turėję tokius leidinius ir leidę klientams juos skaityti, nuodėmingi buvo ir tokiuose laikraščiuose besireklamuojantys verslininkai.

Buvo surašytos ir taisyklės, kaip elgtis su spauda: neskaityti laikraščių, kuriuos draudė skaityti *dvasizka vaidila*; nustoti skaityti sužinojus, kad laikraštis pradėjo „klysti“, o jeigu jį būtų įsigijęs – būtinai sunaikinti, kad *kiti negautu skaityti*; kylant abejonių dėl leidinio (įskaitant ir kalendoriaus) tinkamumo, klausti kunigo; nepirkti knygų iš nepažįstamų; tėvai raginti nelaikyti leidinių, *kurie eina prieš tikėjimą bei dorą, kurie pliovoja ant kunigų*; pamačius, kad kas tokius skaito, *broliszkai persznekėti, idant liautusi*, ir pagyrimo būtų nusipelnęs tas, kuris juos atpirks ir sudėgins; drausta skaityti romanus ir apysakas, nes *nerekalingai uždega mūsų vaidintuve, atbukina mūsų prota ir szirdi ir atitraukia nu skaitymo tikrai naudingų kningu*; norintiems skaityti naudingą literatūrą rekomenduota arba tartis su kunigu, arba su išmanančiais žmonėmis; pabaigoje nurodyta prieš išpažintį atsiminti, ar *nepardavinėjai, ar nepirkinėjai, ar neskolinėjai, ar neskaitydavai nedoras kningas bei laikraszczius ir tt.*, nes tai, girdi, yra sunkus prasikaltimas ir kai kuriais atvejais kunigas turįs teisę neduoti išrišimo¹⁶⁸. 1901 m. kun. M. Juodišius akcentuodamas knygų svarbą teigė, *jog su jomis gali pasikalbėti, gali perskaitęs kelis lapus užvožti, gerai apie tai apmisllyti, gali tą patį atkartoti, pakol visko gerai nesuprasi ir tuo nepersiimsi. Jeigu ką užmirszai, gali vel sau pasijieszkoti ir savo atmintyje atnaujinti*, tik reikia žinoti, ko mokytis ir kaip. Anot jo, tai galima patirti iš knygos, kuri vadinasi „*pedagogika*“, ir dar jis siūlė norintiems mokytis pradėti nuo „*Katekizmo*“, nes tik jame gali rasti ribą, skiriančią *teisybę nuo melo ir visokių klaidų; jame visados rasi geriausių prietelių ir vadovą į laimę, kurios teip trokszti. Nereiks tau klausyti ne jokių apszvisztunų, ne socijalistų mokslo: nes tenai rasi „Deszimts Dievo prisakymų“ – tą amžiną konstituciją gražiausio surėdymo visos žmonijos, kurią jeigu visi pildytų, tai isz tikro užžydėtų ant žemes įdealiszka laime*. Taip pat kun. M. Juodišius pabrėžė, kad reikia skaityti nuosekliai, pradėti nuo to, ką išmanai, lyg kopėčiom lipti aukštyn neaplenkiant nė vieno skersinio¹⁶⁹.

164 NE-SANARIS. Užmanymas. *Lietuva*, 1903, bal. 3.

165 JUODYSZIUS, Motiejus. Mokslas ir apsiszvietimas...

166 Tiesa, ne vienas katalikas suprato, jog tokie draudimai neretai turėjo atvirkščią poveikį, ir tegalėjo ironizuoti, jog oponentai turėtų džiaugtis, nes dėl jų draudimų „*apszvietimas*“ *platinasi*... (žr.:

Sanvaite nuo sanvaites. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1898, lapkr. 17.)

167 JUODYSZIUS, Motiejus. Mokslas ir apsiszvietimas...

168 Septintas nedeldienis po sekminių. *Valtis*, 1896, birž. 27.

169 JUODYSZIUS, Motiejus. Mokslas ir apsiszvietimas isz laikraszczių. *Žvaigždė*, 1901, liep. 11.

Panašias mintis dėstė ir A. Kaupas, kaltinęs oponentus senų dalykų kartojimu ir vengimu platesnių bei gilesnių žinių (anot jo, Thomas Edisonas, skaitydamas tik fizikos vadovėlius, nebūtų sukūręs fonografo, o Lietuva, nepriėmusi krikščionybės, būtų visai prapuolusi). Jis ragino žiūrėti, *ką skaitome*, bei trokštančiam išsilavinimo pateikė tam tikrus skaitymo metmenis: turi skaityti Homero, Dantės, W. Shakespeare'o ir kitus klasikų kūrinius (bet jei skaitys knygas *Gaboriot'u, Amard'u ir Ponson du Terrailc'iu*¹⁷⁰, – *tai geriau tegul nesirodo draugystėje apszviestuolių*). Pripažinęs, kad to meto lietuvių literatūroje buvo daugiau pelų nei grūdų, A. Kaupas tvirtino, jog kiekvienas privalantis mintinai mokėti A. Baranausko „Anykščių šilelį“, Maironio, V. Kudirkos, A. Jakšto eilėraščių (ir *be didelės savo skriaudos gali apleisti skaitymą poezijų Margalio, Paleistasparnio, nekaltant jau nieko apie neva eiles visokių Ramanauskų, kurie ant savo szlubo Pegazo net užlipti nepetaiko*). Pripažino (nors ir matė daug klaidų) ir naudą knygų „Apie žemę ir kitus svietus“, „Geografija“, „Fizika“ ir kitų (bet *rasztai Dembskių, Szventmikių ir kitų „apszvietėjų“ gali but drąsiai be jokios skriaudos žmonijai įmesti į ugnį...*). Panašiai kaip M. Juodišius, ir A. Kaupas kartojo, jog *vertos* knygos turinčios būti skaitomos atidžiai ir, svarbiausia, kritiškai¹⁷¹; jis nurodė ir tekstus, kuriuos privalu skaityti po kelis kartus ir iš kurių galima mokytis: poemos, pjesės, dalykinę literatūrą, teigdamas, kad reikia pasirengti jų skaitymui, pavyzdžiui, įgyti filosofijos žinių¹⁷².

XIX a. 10 deš. viduryje periodikoje galėjai rasti daug teiginių apie skaitymo naudą, kaip jis gelbsti nuo žalingų įpročių (sakysim, 1896 m. „Tėvynė“ išspausdino neva tikrą istoriją apie išėivį, kurį išgelbėjo skaitymas; girdi, buvo tiek prisigėręs, jog gydytojas pasakė, jei nemes – mirs, bet niekaip neįstengė ir tik po to, kai kaimyno pamokytas skaityti keliolika kartų perskaitė knygą apie girtuokliavimą, galop įveikė save¹⁷³), o štai XX a. pradžioje dešiniųjų spaudoje randamas ne vienas pavyzdys, kokiais klystkeliais nuveda „netikusių“ knygų skaitymas ar jų žalą supratusių išpažintys (tokiais pavyzdžiais buvo paremti M. Juodišiaus straipsniai apie skaitymą). Ir nors dešiniųjų laikraščiuose teigta, kad ne visada galima tikėti pasakojimais apie kunigų draudimus, kad jų žodžiai iškraipomi ar į jų lūpas įdedami tokie, *kokie jam ne nesisapnavo*¹⁷⁴, kitąsyk kunigai to visai nesigėdydavo, pavyzdžiui, M. Juodišius tvirtino: tai, kad kunigai žmones draudžia nuo skaitymo *bjaurybių*, <..> yra jų privalumas. *Jeigu nieko nesakytų, tai didesnį liarmą keltumet: „Kad neiszpildo savo priderysczių“, jau jų tokia dalis. Gal man kas prikisz, kad asz raginu tiktai prie skaitymo „katekizmo“. O daugiau nieko. Tai nieko; asz žinau, kad katekizmas yra del vienu kaulu gerklėje, o del kitų geriausiu apgynėju.*¹⁷⁵ Būta ir kitų, traktavusių draudimus kaip savo prievolę, sakysim, 1903 m. „Vienybei lietuvninkų“ pagarsinus, jog Bracktono kunigas M. Plaušinitis drau-

dė parapijiečiams skaityti „Lietuvą“ ir „Vienybę lietuvninkų“, šis atsiliepė, jog ir toliau bemoksliams, *ypacz nesimokinius svz. Theologijos ir netyrinejusius, kaip reik, Raszto szvento, draus skaityti „bedievišką“ spaudą, nes jie taip nusideda priesz Patį Vieszpatį Dievą, užnuodindami savo duszių velniskais nuodais, apvilktais į neva gilaus mokslo rubą.*¹⁷⁶

Nepaisant visų pastangų raginti švietis ir skaityti, amžininkų akimis žiūrįnt procesas vyko be galo lėtai. Tuo galima įsitikinti pavarčius to meto išėivių periodiką, kur reportažuose iš kolonijų apstu niūrių vaizdų. Sakykim, 1898 m. rašyta, jog Jercey City, N.J., buvo 200 lietuvių ir septynios karčemos; tačiau *laikraščių ir mokšliškų knygelijų nors su liktarna ieškotum, nerasi. Veik kiekvienam lietuvių gyvenime atrasi blekines alaus, kur apsėdę aplinkui vyrai ir moterys sriaubė alų it veršiai putrą. Jeigu kuris vyras ir norėtų užsirašyti laikraštį arba nusipirkti knygelę, tai jo moteriškė suka su kumščiais apie antausius sakydama: „Ar jau ir tu nori būti šliuptarnis, bedievis, kad po smerties į peklą nugarmėtumei, vietos lietuvių vyriausias užsiėmimas yra: kortos, girtavimas ir ištvirkimas*¹⁷⁷; Greenridge, Ill., gyveno 40 lietuvių, bet vos keli skaitė laikraščius¹⁷⁸.

XX amžiaus pradžioje irgi skųstasi, kad, anot vieno „Lietuvos“ korespondento, iš 800 Elizabeth, N.J., gyvenusių lietuvių tik apie 30 skaitė laikraščius; tiesa, korespondentas galėjo pasiguosti, jog daugiausia skaito „Lietuvą“ ir „Vienybę lietuvninkų“, kiek mažiau – „Saulę“ ir „Viltį“, o „Kataliką“ ir „Bažnyčios tarną“ *kasžin ar rastum su žiburiu nors wieną, iszėmus gal pas musų kleboną; skaitanti geresnius laikraszczius yra tamsunų neapkencziami, bet jie ant to mažai paiso.*¹⁷⁹ Ta pati „Lietuva“ 1902 m. skelbė, jog Lawrence, Mass., gyveno daugiau kaip 1 000 lietuvių, bet tarp jų skaitančių knygas ir laikraščių buvo mažai, daugiausia išėiviai išleisdavo sunkiai uždirbtus pinigėlius ant svaiginančių gėrymų, o laiką prie szinkoriaus

Beje, M. Juodišius siūlė ieškantiems „teisingų“ laikraščių lyginti jų turinį su minėtu „Katekizmu“, girdi, *netinka kas, mesk szalin.*

170 Emilis Gaboriau (1832–1873) – prancūzų rašytojas, detektyvinės literatūros pradininkas; Ponson diu Terrail (1829–1871) – produktyvus prancūzų rašytojas, išgarsėjęs savo kūrniais apie plėšiką Rokambolį.

171 [KAUPAS, Antanas]. Karvojaus laiszkai. *Žvaigždė*, 1901, liepos 4.

172 [KAUPAS, Antanas]. Karvojaus laiszkai. *Žvaigždė*, 1901, liepos 18.

173 Tikras atsitikimas. *Tėvynė*, 1896, nr. 6.

174 Sanvaite nuo sanvaites. *Garsas Amerikos lietu-*

vių, 1898, lapkr. 17.

175 JUODYSZIUS, Motiejus. Mokslas ir apsiszvietimas...

176 Korespondencijos. *Žvaigždė*, 1903, saus. 15. Beje, kunigai draudė pirkti ir skaityti kitų konfesijų literatūrą, pavyzdžiui, Bibliją *vokiszkomis raidėmis, ba tai yra liuteroniszka ir didelei prieszinga katalikiszkam tikėjimui* (žr.: Pasarga. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, liep. 12).

177 Iš lietuvišku dirvu. *Vienybė lietuvninkų*, 1898, gruod. 22, p. 609.

178 Isz Greenridge, Ill. *Lietuva*, 1898, birž. 17.

179 Isz Ellizabeth, N. J. *Lietuva*, 1900, saus. 12.

*baro*¹⁸⁰, o 1903 m. – kad Collinsville, Ill., lietuviai – katalikai ir protestantai – spaudos skaitė nedaug, ir *tai negeriausias įtalpos*; daugiausia – „Saulė“, ar, kaip jie vadino, „*Taradaiką*“: *girdi ten esą dailių juokų apie mergas, latrus*; iš knygų *nežino geresnių knygų, kaip tik „Savizrolus“, „Pasakorius“ ir „Tūkstančius naktų“*¹⁸¹.

Vis dėlto reikia pažymėti, kad spaudoje daugėjo pastabų, jog išeiviai vis mažiau paiso kunigų draudimų skaityti, ieško kitų būtų praleisti laisvalaikį nei saliūnuose (pavyzdžiui, 1898 m. Mt Carmel, Pa., kur daug ką sunku buvo priešneinti skaityti, apie dešimt vyrų išsinuomojo salę mokyti šokti ir amžininkas tikėjosi, jog, sekdami kitų kolonijų pavyzdžiu, steigs biblioteką, kur rinksis paskaityti knygų ir laikraščių, juolab laikraščio prenumerata kainavo du dolerius, kiek salės savaitės nuoma¹⁸²). Kolonijose daugėjo bibliotekų, stengtasi, kad spauda plstų kiek įmanoma plačiau ir pasiektų labiausiai jos reikalingus, sakysim, 1901 m. laikraščiai ragino atsiliepti į didžiausiame imigrantų priėmimo punkte Ellis saloje dirbusio V. Jankausko kvietimą leidėjams atsiųsti po kelis egzempliorių savo laikraščių ir knygų, kad juos galėtų skaityti atvykę lietuviai, kol išsispręs jų įleidimo į šalį klausimas, ir taip jie, įskaitant ir aplenkusius, bus *tautiškai apkrikštyti*¹⁸³. Raginta aukoti spaudą ir kalėjimuose sėdintiems lietuviams, juoba tarp jų, anot amžininko, *vieszpatauja gera simpatija prie skaitymo <...>. Kuris, budamas lauکه, nežinojo, kas tai yra laikrasztis arba gazieta, sziantdien užsiima skaitymu knygų ir laikraszczių – taip, kaip lauکه, tankiai tekdavo matyti vyrą, puikiai pasipuosusį, su sulaižytais plaukais, o ant druko ar ant raszto né mur-mur...*¹⁸⁴

Daugėjo ir asmenų, kuriuos galima vadinti šviesuoliais. Gaila, kad apie juos išliko mažai informacijos, tik iš nekrologų. Pavyzdžiui, 1896 m. Baltimorėje mirė 33 metų siuvėjas Jonas Baltrušaitis, laisvą laiką skyręs savišvietai, o atliekamus pinigus – knygoms įsigyti. Ko jis pasiekė, galima spręsti iš to, kad anglų kalbą *valdė kaip savą* ir rašinėjo į Niujorko laikraštį „The Twentieth Century“, be to, mokė kitus išeivius, buvo įvairių draugijų narys, įskaitant ir TMD¹⁸⁵. 1902 m. Bruklina mirė siuvyklos, kur dirbo 50 žmonių, savininkas Vincas Gustaitis. Buvęs katalikas, jis JAV pakeitė pažiūras, daug skaitė, *per tai labiau pralavino savo protą*; rėmė tautinį judėjimą, pirkdavo *naudingas knygėles ir jas dykai dalino jai niems lietuviams, kalbino visus prie užsiraszymo geresnių lietuviszkų laikraczczių*; iki mirties prenumeravo „Lietuvą“ ir „Vienybę lietuvninkų“, priklausė TMD, testamente nurodė, kad už pinigus, likusius nuo jo laidotuvių, būtų nupirkta knygų ir jos išdalintos *ant apšvietimo Bruklino lietuviams*¹⁸⁶.

Gal daugiau apie XX a. pradžios situaciją pasako žvilginis iš šono, pavyzdžiui, 1901 m. kažkoks lenkų laikraštis rašė, jog lietuvių švietimas aukštesnio lygio nei lenkų, nes lietuviai turėjo santykinai daugiau laikraščių¹⁸⁷.

Baigiamosios pastabos

Laikotarpis iki 1904 metų buvo pradinis kuriant ir plėtojant švietimo sistemą JAV. Jį lydėjo ideologiniai kivrčai, nesutarimai dėl mokymo turinio, jo atitikimo laiko reikalavimus. Besisteigiančios tik parapinės mokyklos netenkino visų tėvų, be to, jos buvo ne visuose lietuvių telkiniuose, tad kai kurie tėvai, laikydamiesi įstatymo dėl privalomo pradinio išsilavinimo, leido vaikus į amerikiečių valstybines mokyklas. Tuo metu veikusių lietuviškų parapinių mokyklų skaičius (apie 10) buvo per menkas akstinas mokomosios literatūros leidybai. Kaip matėme, tik laikotarpio pabaigoje pasirodė knygų, įvardytų kaip skirtų pradinių mokyklų reikmėms. Kita vertus, gimę ir augę JAV šių mokyklų mokiniai, kad ir išmokę skaityti ir rašyti lietuviškai, netapo atrama leidybai – nepaisant deklaruoto siekio ugdyti mokinių lietuviybę, juos pasiglemžė amerikanizacija, tačiau reikia pasakyti, kad tuometiniame išėivių leidybos repertuare (kaip ir apskritai visoje to meto lietuvių leidyboje) veik nerasime vaikams ir paaugliams tinkamos lektūros.

Taip pat negalima teigti, kad leidybai tiesioginės įtakos turėjo vakarinių mokyklų kūrimas (jų skaičius irgi panašus į parapinių mokyklų), tuo labiau kad jose naudoti angliški vadovėliai, tačiau vėlgi dalies išėivijos leidybinės produkcijos svarba vertinta ir pagal jų tinkamumą besimokančiųjų tokiose mokyklose skaitymui, iš pradžių mokymosi, paskui – savišvietos tikslais; tai pasakytina ir apie kai kurias į JAV įvežtas Rytų Prūsijoje išleistas knygas. Pastarosios spaudoje neretai vertintos būtent šiuo aspektu, tačiau jų leidinių kiekiai ir kokybė dar laukia atidesnio atskiro tyrimo.

Žinoma, švietimo ir skaitymo situacija toli gražu netenkino amžininkų, tačiau galima teigti, kad išėivių visuomenėje raštingumas plito (ypač svarbu, kad

180 Isz Lawrence, Mass. *Lietuva*, 1902, birž. 9.

181 Iš Collinsville, Ill. *Lietuva*, 1903, birž. 12.

Beje, ši korespondencija – vienas iš labai retų lietuvių išėivių protestantų santykio su knyga paminiėjimo atvejų; anot jos autoriaus, protestantai turėjo daug knygų, bet jos buvo religines, *iš kurių, apart begalinių maldų, nieko akyvo pasimokyti negalima. Svetiškos įtalpos knygų su vokiszkomis litaroms beveik nera, o jei ir būtų kokios, tai juk mažai kas norėtų skaityti, nes tai esa niekai. Bet žmones neskaitanti gerų rasztų yra, anot Dr. Basanavyčiaus, visados kūdikiais.*

182 Mt Carmel, Pa. *Lietuva*, 1898, vas. 4.

183 Naudingas pakvietimas. *Vienybė lietuvininkų*,

1901, nr. 10. Siųsti spaudą buvo kviečiami ir išėiviai, girdi, tai nedaug kainuoja: *drauge suvyniojus „Lietuvą“ ir „Vienybę“, aplenkus popiera, užadresuoti ir už vieną centą stempę.* Sykiu akcentuota, jei TMD ir SLA nori paremti švietimą, tai – gera proga rasti vietą knygoms, kurias *kandys ėda* sandėliuose.

184 Balszai isz kalėjimo. *Vienybė lietuvininkų*, 1901, nr. 19.

185 Korespondencijos. *Kardas*, 1896, bal. 1.

186 NAUJOKAS. A. a. Vincas Gustaitis. *Lietuva*, 1902, bal. 18.

187 *Peržvalga. Vienybė lietuvininkų*, 1901, nr. 9.

nemažai dėmesio skirta ir moterų švietimui bei skaitymui). Prie to prisidėjo įvairūs veiksniai, bet labiausiai, ko gero, ekonominės gerovės siekis (išsilavinimo pagrindai, anglų kalbos žinios padėdavo gauti geresnį darbą), pradėjęs plisti rūpestis vaikų gerove; ideologinė kova bendruomenės viduje; taip pat reikia nepamiršti ir smalsumo bei laisvalaikio leidimo svarbos (ko gero, geriausias rodiklis – kad ir menkavertės „Saulės“ lektūros inspiruotas išmokusių skaityti išeiivių skaičiaus augimas).

Ypatingą svarbą leidybai turėjo savišvieta, tuo labiau kad spauda laikyta pagrindiniu jos šaltiniu, o draugijos, tarp kurių tikslų būdavo švietimo ir skaitymo skatinimas, kitąsyk pačios užsiimdavo leidyba. Tačiau čia nemažos įtakos turėjo gilėjantis išeiivijos skaldymasis ideologiniu požiūriu. Skirtingų srovių atstovai turėjo savo požiūrį į savišvietą, skaitymą (kas privalu skaityti ir kas drausti-na), ir tai aktyvino literatūros, skirtos jų idėjų sklaidai, o sykiu ir savišvietai bei skaitymui, leidybą. Ši pasižymėjo ir augančiais tiražais, o tam, matyt, įtakos turėjo raštingumo pagrindus įgijusių išeiivių daugėjimas. Tiesa, išleistos literatūros repertuaras ir švietimo bei savišvietos poreikių įtaka leidybai kiekybiniu ir kokybiniu požiūriu reikalauja atskiro nuodugnaus tyrimo.

Į XX amžių išeiivių bendruomenė įžengė jau turėdama nemenką savo literatūros pasirinkimą, nemažai pramokusių bei prasilavinusių narių ir tam tikras švietimo bei savišvietos struktūros užuomazgas, kurios ypač suklestėjo XX a. 2–4 deš. ir prisidėjo prie tolesnės leidybos raidos.

Šaltiniai ir literatūra

1. Amerikoje. *Tėvynės sargas*, 1898, nr. 9.
2. Apie lietuvių kalbą (kalba kun. A. Burbos, laikyta susirinkime Baltimorės „Liet. Mokslo Draugystės“, 31 d. liepos m. š. m.). *Vienybė lietuvininkų*, 1890, rugp. 13.
3. Ar lietuviškas, ar kas kitas. *Saulė*, 1889, liep. 18.
4. Ar reikalinga mums lietuviška gramatika? *Lietuva*, 1896, lapkr. 7.
5. Ar ištikro mus mergų klostoriai išganys? *Lietuva*, 1904, saus. 29.
6. Atsiszaukimas. *Tėvynė*, 1896, nr. 11.
7. Atsiszaukimas į lietuvius katalikus Amerikoje. *Valtis*, 1896, geg. 16.
8. Atsiszaukimas prie lietuvaicziu. *Valtis*, 1895, vas. 20.
9. Balsai isz kalėjimo. *Vienybė lietuvininkų*, 1901, nr. 19.
10. BIZNIERIUS. Mūsų moterys ir jų apšvietimas. *Lietuva*, 1903, rugs. 11.
11. BURBA, Aleksandras. Plymouth. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, bal. 9.
12. DAMIJONAITIS, M. J. Dar apie mūsų laik-raszczius. *Lietuva*, 1899, saus. 7.
13. DAMIJONAITIS, M. J. Isz Cleveland, Oh. *Lietuva*, 1898, gruod. 2.
14. DAMIJONAITIS, M. J. Stengkimes apszwiesti. *Lietuva*, 1900, saus. 12.
15. Dar apie minyškas mokintojas. *Lietuva*, 1904, kovo 4.
16. Dar apie Tewynes Mylėtojų draugystę. *Lietuva*, 1896, rugs. 26.
17. DAUKŠYS, V. Seimas „Susivienijimo Lietuvių Amerikoje“. *Vienybė lietuvininkų*, 1891, lapkr. 26.
18. J. S. Reikaluose lietuviškos mokslavietės Ameri-

- koje. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, birž. 18.
19. J. S. Reikia mums mokslainiu. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, bal. 30.
 20. JAUNIKAITIS. Lietuvaitėms. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, saus. 20.
 21. JUODISZIUS, Motiejus. Maistas ar nuodai? *Žvaigždė*, 1901, liep. 4.
 22. JUODYSZIUS, Motiejus. Mokslas ir apsisvietimas isz laikraszczių. *Žvaigždė*, 1901, liep. 11.
 23. In darbą ir szviesą! *Vienybė lietuvininkų*, 1901, nr. 16.
 24. Iš Amerikos. *Varpas*, 1896, nr. 8.
 25. Iš Collinsville, Ill. *Lietuva*, 1903, birž. 12.
 26. Isz Delray, Mich. *Lietuva*, 1900, saus. 19.
 27. Isz draugystes Simano Daukanto. *Lietuva*, 1895, vas. 16.
 28. Isz Ellzabeth, N. J. *Lietuva*, 1900, saus. 12.
 29. Isz Greenridge, Ill. *Lietuva*, 1898, birž. 17.
 30. Isz Hudson, Mass. *Lietuva*, 1899, lapkr. 24.
 31. Isz Lawrence, Mass. *Lietuva*. 1902, birž. 9.
 32. Isz lietuviszku dirvu Amerikoje. *Vienybė lietuvininkų*, 1890, geg. 7, gruod. 3; 1892, kovo 2, bal. 20, birž. 29; 1893, liep. 19; 1896, vas. 17; 1897, geg. 5, gruod. 2; 1898, saus. 20, 27, vas. 10, kovo 3, 31, bal. 14, birž. 30, rugs. 15, 29, spal. 6, gruod. 22; 1900, nr. 9, 28; 1901, nr. 7, 14.
 33. Isz kitur. *Vienybė lietuvininkų*, 1897, kovo 10.
 34. Isz Newarko, N. J. *Lietuva*, 1900, kovo 23.
 35. Isz Philadelphijos, Pa. *Lietuva*, 1898, gruod. 2.
 36. KAMAITIS, A. Kas link lietuviszku mokslainiu. *Vienybė lietuvininkų*, 1896, rugs. 30.
 37. [KAUPAS, Antanas] Karvojaus laiszikai. *Žvaigždė*, 1901, liepos 4, 18.; rugpj. 25.
 38. KAUPAS, Antanas. Lietuviszkos gramatikos reikaluose. *Tėvynė*, 1900, kovo 31.
 39. Keliaujanti mokslo draugyste. *Lietuva*, 1898, bal. 8.
 40. Kodėl daug moterų lietuvių bėga nuo vyrų? *Lietuva*, 1903, birž. 19.
 41. Konkursas dėl dramos. *Tėvynė*, 1897, nr. 6.
 42. Korespondencijos. *Kardas*, 1896, bal. 1; 1897, vas. 25.
 43. Korespondencijos. *Žvaigždė*, 1903, saus. 15.
 44. KRIKŠČIUNAS, Matas; MALDEIKIS, Petras. Lietuviškoji mokykla išeivijoje. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Boston, 1968, p. 787.
 45. KUČAS, Antanas. JAV lietuviai. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 10. Bostonas, 1957, p. 46.
 46. Lietuwiszka mokslaine. *Lietuva*, 1897, lapkr. 22.
 47. Lietuvių Mokslo Draugystė. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 16. Bostonas, 1958, p. 71.
 48. LIULEVIČIUS, Vincentas. Išeivijos ekonominė parama Lietuvai. *Aidai*, 1978, nr. 6, p. 53.
 49. Metinis examinas lietuwiszkoje mokslainėje Chicagos. *Lietuva*, 1895, liep. 6.
 50. MICHELSONAS, Stasys. *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. South Boston: Keleivis, 1961. XII, 499 p.
 51. MILUKAS, Antanas. Naujas užmanymas. *Žvaigždė*, 1902, liep. 24.
 52. MILUKAS, Antanas. Lietuviu szv. Jurgio katalikiszkos parapijos, Shenandoah, Pa. nedėldieninės mokslainės. PROJEKTAS. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, rugpj. 9, 16.
 53. Musu mokslainės. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, rugs. 20.
 54. Musu moterys. *Vienybė lietuvininkų*, 1898, kovo 3.
 55. M. P. PAKELEIVĖ. Ar ilgai miegosime seserys lietuvaites? *Lietuva*, 1902, kovo 28.
 56. Mt Carmel, Pa. *Lietuva*, 1898, vas. 4.
 57. Naudingas pakvietimas. *Vienybė lietuvininkų*, 1901, nr. 10.
 58. NAUJOKAS, J. Ne peikimo, ne garbinimo nepakanka. *Lietuva*, 1904, saus. 29.
 59. NAUJOKAS, A. a. Vincas Gustaitis. *Lietuva*, 1902, bal. 18.
 60. NE-SANARYS. Užmanymas. *Lietuva*, 1903, bal. 3.
 61. Ne wisi ginklai geri ir tinkanti. *Lietuva*, 1900, birž. 1.
 62. Nutarimai 9 seimo Scrantone, Pa., pagal seimo sekretoriaus protokolų kniğą. *Vienybė lietuvininkų*, 1894, spal. 17.
 63. Pasarga. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, liep. 12.
 64. Peržvalga. *Vienybė lietuvininkų*, 1901, nr. 9.
 65. Peržvalga raštų. *Varpas*, 1896, nr. 12.

66. Plymouth, Pa. *Vienybė lietuwninkų*, 1890, gruod. 3; 1891, rugs. 16, 1891, liep. 1, lapkr. 11; 1892, bal. 27; 1893, spal. 18, lapkr. 22; 1897, saus. 27; 1898, vas. 17, 29; bal. 21; geg. 5; liep. 14; rugpj. 29; lapkr. 24; gruod. 9.
67. PRASZCIOKAS. Atsiminimas. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, saus. 7.
68. Protestas ir atsiliepimas prie visų lietuviu. *Lietuva*, 1896, kovo 14.
69. [RAMANAUCKAS, J.]. Mieli broliai. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, saus. 24.
70. RAMANAUCKAS. Kas mus trukdo? *Lietuva*, 1902, rugs. 26.
71. [Redakcijos skiltis]. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1897, saus. 2.
72. Reikale lietuviszko mokintojaus. *Vienybė lietuwninkų*, 1900, nr. 11.
73. Reikaluose apszvietimo. *Darbininkų viltis*, 1904, liep. 30.
74. Reikaluose musų mokslainiu. *Lietuva*, 1898, birž. 17.
75. S.T. Apie musu mokslaines. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, spal. 25.
76. Sanvaite nuo sanvaites. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1898, birž. 6; lapkr. 17.
77. Septintas nedeldienis po sekminių. *Valtis*, 1896, birž. 27.
78. Shenandoah, Pa. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1895, saus. 1.
79. [Skelbimas]. *Garsas Amerikos lietuvių*, 1894, gruod. 4.
80. Smulkmenos. *Tėvynė*, 1896, nr. 1.
81. Su kuom apsiwesti? *Lietuva*, 1900, rugpj. 17.
82. Svarbiausi sziuomtarpiniai reikalai. *Lietuva*, 1902, lapkr. 21.
83. Swarbumas mokslainių. *Lietuva*, 1898, liep. 15.
84. Szwiesos mums reikia! *Lietuva*, 1898, bal. 15.
85. [ŠLIŪPAS, Jonas] BAIŠUSIS BARZDOCZIUS. Szis-tas isz gyvenimo lietuviu Amerikoje. *Vienybė lietuwninkų*, 1890, geg. 7.
86. [ŠLIŪPIENĖ, Eglė] LIETUVĖ. Pasikalbėjimai su moterimi. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, rugpj. 11.
87. ŠUNSKIS, J. Iš Brooklyno, N. Y. *Lietuva*, 1903, spal. 16.
88. Tikras atsitikimas. *Tėvynė*, 1896, nr. 6.
89. Vietinai rupescziai. *Tėvynė*, 1899, nr. 1.
90. Wakarines mokslaines. *Lietuva*, 1895, rugs. 28.
91. Wisi prie skaitymo! *Lietuva*, 1898, gruod. 2.
92. Žines. *Saulė*, 1890, geg. 15.
93. Žines del lietuwninku. *Saulė*, 1889, lapkr. 14.
94. ŽMOGUS. Musu apszvietimas. *Vienybė lietuwninkų*, 1898, rugs. 1.

ISSUES OF EDUCATION, SELF-EDUCATION AND READING IN
THE PERIODICALS OF THE LITHUANIAN DIASPORA
IN THE UNITED STATES (UP TO 1904)

Remigijus Misiūnas

Summary

The purpose of this article is to provide an analysis of the situation of education and self-education as part of informal learning up to the year 1904 among members of the Lithuanian diaspora in the United States, based on the Lithuanian periodicals published during the period in question, and to evaluate its significance on publishing. The objectives were to explore the efforts of the diaspora to establish their own institutions for the education of children and adults and to analyze the importance of press in promoting education and self-education as well as the significance of education and informal learning on the development of publishing. This is the first attempt to conduct relevant research on the basis of the material at our disposal, collected from the press of the Lithuanian diaspora of that period. Although the situation of

education and reading was far from satisfying the needs of the then contemporaries, the literacy rate in the community of Lithuanian emigrants in the USA kept growing (of particular importance was the focus on women's education and reading). Such a situation was predetermined by the pursuit of economic prosperity (initial education and training and the knowledge of English contributed to getting a better job). An increasing concern over the children's welfare resulted in a growing number of schools. Ideological struggle within the diaspora community was also a significant factor. Furthermore, one should not forget curiosity and leisure (perhaps the best indicator is the growing number of emigrants who learned to read inspired by the poor quality of literature at hand).

Even though a certain number of institutions for the education of children were established, they were restricted only to one type of schools, namely, parochial elementary schools, and their development was hindered by ideological quarrels, disagreements over the content of teaching and compliance with the requirements of the historic period in question. Due to this, and for other reasons, a large number of emigrants sent their children to American public schools or parish schools of other foreign nationals living in the United States, while the number of Lithuanian schools at that time exerted little influence on the development and output of book publishing. Likewise, it cannot be argued that publishing was directly influenced by the creation of evening schools, the more so that English textbooks were used in them. That being said, it has to be stated that the importance of a part of the publishing output was evaluated according to its appropriateness to reading by those attending the schools in question, initially for learning, and then for self-study purposes. The same applies to some of the books published in Eastern Prussia and imported to the United States.

Self-education was of particular importance to publishing, as the press was considered its main source. In addition, expatriate societies, which identified the promotion of education and reading as one of their goals, were at times engaged in publishing activities on their own. However, it has to be said that the situation was significantly influenced by a deepening split within the Lithuanian diaspora from the ideological point of view. Representatives of different trends voiced their own views on self-education and reading (what should be read and what should be forbidden). At the same time, this division encouraged the publication of literature aimed at spreading their own ideas, while at the same time was suitable for self-education and reading. True, the repertoire of literature published and the influence of education and self-study needs on publishing both from the quantitative and qualitative point of view require a separate in-depth study.

At the turn of the 20th century, the Lithuanian diaspora could boast quite a significant selection of literature at its disposal and a large number of members who had either basic education or were sufficiently educated. In addition, some embryonic roots in the structure of education and self-education could already be discerned, which grew over time and contributed to the development of publishing

KEY WORDS: publishing, Lithuanian diaspora in the United States, books, periodicals, education, self-education, reading.

*Įteikta 2017 m. vasario 10 d.
Priimta 2017 m. liepos 20 d.*